

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ХОДАКІВСЬКА АЛІНА СЕРГІЇВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри загального
та прикладного мовознавства
і слов'янської філології,
д. філол. наук, доцент
_____ Г.В. Ситар
« ____ » грудня 2021 р.

**СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:

В.П.Пилипак, старший викладач кафедри загального та
прикладного мовознавства і слов'янської філології,
кандидат філологічних наук

Оцінка: _____ / _____ /

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Ходаківська А.С. Словотвірні особливості юридичної термінології в сучасній українській мові. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

У кваліфікаційній роботі представлено теоретико-методологічні основи дослідження терміна. Відзначено, що до основних функцій термінології належить позначення наукових понять і задовільнення потреб спілкування фахівців. Підкреслено, що юридичні тексти в силу певної специфіки повинні бути недвозначними і достовірними. Розглянуто словотвірні особливості термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові. Аналіз матеріалу свідчить, що особливістю юридичного термінотворення є закріплення за афіксами сталих термінологічних значень.

Також було розглянуто основні моделі словоскладання та основокладання, що зустрічаються в українському юридичному термінотворенні. Відзначено, що характерним для нормативних актів є формування багатослівних термінологічних словосполучень, що складаються з трьох і більше слів.

На основі словотвірного аналізу термінів сфери права простежено ієрархію використання способів творення термінів. Найактивнішим серед способів словотворення є суфіксальний. За його допомогою утворено найбільшу кількість однослівних термінів права.

Ключові слова: термін, термінологія, юридична термінологія, етимологія, словотвір

ABSTRACT

Khodakivska A.S. Word-forming features of legal terminology in modern Ukrainian. Specialty 035 "Philology", Educational program "Ukrainian language and literature". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

In the qualifying work the theoretical and methodological bases of research of the term are presented. It is noted that the main functions of terminology include the designation of scientific concepts and meeting the communication needs of specialists. It is emphasized that legal texts due to certain specifics must be unambiguous and reliable. Word-forming features of terminological units of the sphere of law in the modern Ukrainian language are considered. The analysis of the material shows that the peculiarity of legal term formation is the fixation of fixed terminological meanings by affixes.

The main models of word formation and word formation found in Ukrainian legal term formation were also considered. It is noted that the formation of multi-word terminological phrases consisting of three or more words is characteristic of normative acts.

On the basis of word-formation analysis of terms of the sphere of law the hierarchy of use of ways of creation of terms is traced. The most active among the ways of word formation is the suffix. With its help, the largest number of one-word terms of law was formed.

Key words: term, terminology, legal terminology, etymology, word formation

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНА	9
1.1. Кваліфікаційні ознаки сучасного терміна: термін і слово, термін і поняття, термін і номенклатурний знак.....	9
1.2. Термін у тексті: термін і контекст, сполучувальний потенціал терміна	16
1.3. Актуальні методи та методика дослідження термінів у сучасному мовознавстві	28
1.4. Диференційні ознаки правничих термінів	33
Висновки до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНИЙ І СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	45
2.1. Шляхи формування терміносистеми права в сучасній українській мові	45
2.2. Словотвірні особливості української термінології в сфері права.....	51
2.3. Провідні словотвірні моделі термінів сфери права в сучасній українській мові	59
Висновки до розділу 2	69
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДЕКЛАРАЦІЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Утворення правничої термінології почалося водночас із тим, як виникло саме право. Для перших правничих документів характерною є функція основи стосовно виникнення самої термінології права, конструкцій юридичного спрямування, представлених, зокрема, Законами Ману, Варварськими Пrawdами, Саксонським зерцалом, Руською Правдою тощо. Важливо зауважити наявність тісного зв'язку між правничими термінами та сукупністю теорій політичного та правового спрямування, напрямів, приналежних до різних наук, традиціями, притаманними для певного суспільного ладу, досвідом, реалізованим у сфері права. Українська термінологія, пов'язана з правничою сферою, розвивалася паралельно з вітчизняною державністю, національним законодавством, українською мовою в цілому.

Становлення держави, що є правовою, неможливе без становлення термінології її права, а також правильного послугування юридичною термінологією як з боку професійних юристів, так і майбутніх фахівців-правників. Актуальні питання, пов'язані з правознавчою наукою на сучасному етапі, оперування законами та нормативними актами неможливо вирішувати, якщо не володіти певними мовними особливостями. Слушною є в цьому контексті думка А. Б. Венгерова стосовно того, що визначення правничих понять «не є якоюсь там казуїстикою чи схоластикою, а навпаки, становить надзвичайно важливу справу наукового та практичного спрямування, що реалізується реальними людьми у зв'язку з їх діяльністю, благополуччям, а іноді й життям» [18]. На потребу нагального впорядкування україномовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого дослідження питань юридичної термінології в різні часи звертали увагу українські мовознавці та юристи, а саме: О. А. Серебренська, Г. С. Онуфрієнко, С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, І. Б. Усенко, Н. В. Артикуца, Ю. Ф. Прадід, С. П. Кравченко, Б. Р. Стецюк та ін.

Мова правничої сфери постає особливою галуззю, де дістає своє функціонування сукупність відповідних термінів. Уплив, що справляється на українську мову науково-технічним прогресом, супроводжується її поповненням термінологічною лексикою, що реалізується в межах її функційно-стильових різновидів та визначає необхідність вивчати новітні мовні явища, що інспіровані спеціалізованими одиницями та їх виходом за межі наукового мовлення.

Використання правничої лексики сприяє відображенню мовцями нових явищ та тенденцій, притаманних розвитку процесів живого мовлення, що можуть бути проаналізовані в межах лінгвістичних студій. Лінгвістикою проблеми, пов'язані зі стилістичним використанням термінологічних одиниць, розглядаються в дослідженнях різного рівня, присвячених різноманітним проблемним аспектам цього питання.

Актуальність вивчення особливостей творення правничої лексики полягає в тому, що ці знання є необхідними для укладання успішної угоди, що доводитиме серйозність сторін домовленості та визначатиме їхні зобов'язання один перед одним. Відтак, кожна стадія укладення договору має бути заснована на юридичній базі та оформлена згідно із правилами офіційно-ділового стилю. Відтак, проблема, заявлена у дослідженні, є актуальною.

Мета дослідження – визначити провідні особливості й закономірності словотвору правничої термінології сучасної української мови.

Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

1. Розглянути кваліфікаційні ознаки сучасного терміна;
2. Виділити диференційні ознаки термінологічних одиниць;
3. Охарактеризувати правничу терміносистему сучасної української мови;
4. Дослідити структурні та словотвірні особливості термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові;
5. Визначити провідні сфери-джерела появи термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові;

6. Виокремити найбільш продуктивні й частотні моделі словотвору термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові.

Об'єктом дослідження є терміни сфери права сучасної української мови.

Предмет дослідження – провідні особливості й закономірності словотвору правничої термінології сучасної української мови.

Методи дослідження. Лінгвістичне спостереження, узагальнення та наукова інтерпретація мовних фактів здійснюються за допомогою аналітично-описового методу. Для вирішення дослідницьких завдань були застосовані методи морфемного, словотвірного та семантичного аналізу, інтерпретативний аналіз словникових дефініцій, а також елементи порівняльно-описового методу, що дозволяє проаналізувати на тлі тенденцій розвитку європейських мов розвиток української субмови права.

Матеріалом дослідження стали тексти україномовних правових документів, узяті з відкритих джерел (50 фрагментів). Всього було використано 50 правових документів, узятих із відкритих джерел.

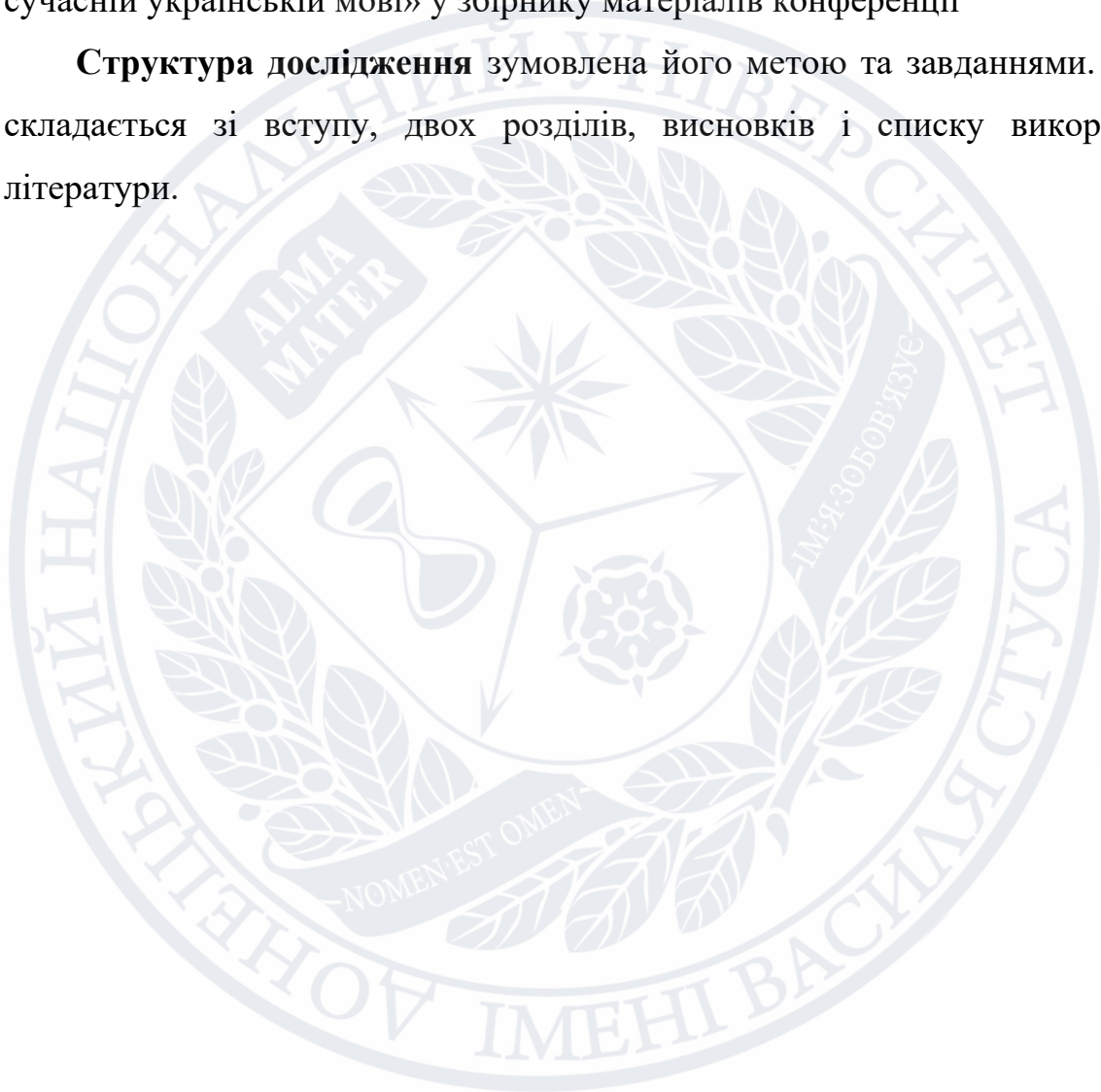
Наукова новизна одержаних результатів виконаної наукової роботи полягає в тому, що проведений науковий аналіз сприяє подальшому розвитку теорії мовних терміносистем, концептуально окреслює та обґрунтовує наукові ідеї про еволюційне становлення національних термінопонять та їх функціонально-понятійну співвіднесеність у сучасному комунікативному просторі, що дозволяє актуалізувати функціональні підходи до теорії національних термінологічних субмов..

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його матеріалів у процесі написання наукових праць, підручників і посібників із термінознавства, юрислінгвістики, стилістики, лексикографії, теорії та практики перекладу, під час розробки університетських спецкурсів із лінгвістичних дисциплін, підготовки українського словника юридичної термінології, а також перекладних юридичних словників.. Результати роботи

можуть служити основою для подальших студій, присвячених заявленій проблемі.

Апробація результатів дослідження – участь у роботі IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції "Лінгвоукраїністика ХХІ століття: традиції та новаторство", 29 квітня 2021 р. і публікація статті «Словотвірні особливості юридичної термінології в сучасній українській мові» у збірнику матеріалів конференції

Структура дослідження зумовлена його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНА

1.1. Кваліфікаційні ознаки сучасного терміна: термін і слово, термін і поняття, термін і номенклатурний знак

Наразі для термінознавства характерним постає перегляд наявних традиційних положень стосовно того, якою є сутність термінологічної одиниці, в чому полягає специфіка, притаманна текстам наукового спрямування. Паралельно здійснюється розробка нових проблем, з-поміж яких головне місце відводиться питанням, що стосуються фахової мови – так званої мови, що характеризується спеціальним призначенням; також звертається увага на питання, пов'язані зі знанневими структурами, представленими в межах терміна, із когнітивними науковими картами, із комунікацією професійного спрямування тощо [23, с. 38].

Проблема найбільш адекватного й сутнісного визначення поняття «термін» є досить тривалим питанням у науці про мову. Дослідниками здійснено множинні спроби виведення повного визначення поняття про термін, проте жодному із цих визначень не була притаманною універсальність. Через це наявні й численні спроби потрактування поняття «термін» термінологами, що мотивуються, вочевидь, присутністю різних підходів, пов'язаних із означуванням явищем. Це стає основою для того, аби припустити, що проблема, орієнтована на витворення адекватного означення терміна в поняттєвому та категоріальному аспектах, є актуальною для мовознавства на сучасному етапі його розвитку.

Так, зокрема, у дослідженнях І. Кочан відзначається «нерозв'язаність загальної проблеми терміновизначення, оскільки для неї, як і для інших мовних універсалій, характерною є складність витворення однозначної дефініції» [33, с. 30]. Для сучасної мовознавчої думки питомою ознакою є використання значної кількості пояснень феномену терміна. Для цих пояснень

визначальною рисою постає їх подібність та наявність відмінностей виключно на рівні деталей.

Для кожної наукової галузі, що послуговується термінологічними одиницями, характерною є можливість наявності в конкретного терміна абсолютно іншого семантичного значення, що може не мати збігів із його значенням в загальнодоступному мовному реєстрі, або ж мати суттєві відмінності із ним. Зміна термінологічного значення може бути інспірована мовними та позамовними чинниками. Необхідно відзначити наявність різних поглядів на те, яким чином можна пояснити різночитання у трактуванні зазначеного поняття. Кожна з наук характеризується наявністю власного визначення такого поняття, як «термін», відтак, його визначення представлене численними дефініціями, більше того, навіть різними вимогами до того, яким чином має формуватися термінологічна система тієї чи іншої мови.

В одному з перших вітчизняних підручників, присвячених вивченню термінології, зауважено «намагання одних дослідників до здійснення формулювання логічного визначення терміну, інших – до описового розкриття його змісту із виділенням провідних ознак, третіх – до виділення терміну в його протиставленні із певною іншою одиницею, четвертих – до пошуку суперечливих процедур, за допомогою якого виділяється термін, із метою надання йому чіткого визначення» [51, с. 146]. Дослідницею І. Кочан розроблене власне пояснення цього терміну: «Термінологи не оперують однозначним визначенням терміна через багатогранність цього феномена. Так, одна група дослідників працює над наданням термінові логічного визначення, друга група – над описовим розкриттям його змісту із паралельним визначенням характерних ознак терміна, третя група – над виділенням терміна за допомогою протиставлення (зіставлення) його та будь-якої іншої мовної одиниці, четверта група займається пошуком таких доказів термінологічного виділення, що були б несуперечливими, з метою подальшого зрушення до того, аби чітко означити межі використання цього поняття, в доробку п'ятої групи представлені намагання до формулювання бодай робочого визначення.

Утім, те, що термін постає об'єктом настільки численних досліджень та визначень, на жаль, аж ніяк не впливає на те, аби вони були однозначно якісними» [33, с. 30]. У той же час, як зауважує А. М. Ляшук, дефінувати термін потрібно лаконічно: «Визначення має містити називання лише функціонального призначення терміна, називання ознак та властивостей не є обов'язковим (та й можливим) для перерахування у визначенні, інакше визначення ризикує втратити свої основоположні характеристики, сформульовані в логічному аспекті» [36, с. 7].

На думку дослідника Д. Ф. Смирницького, головною смислорозрізнявальною рисою, за допомогою якої можливо відділити терміни та звичайні слова, постає зв'язок термінів та наукових концепцій. Наявність такої екстралінгвістичної характеристики справляє значний вплив стосовно мовного статусу терміна, оскільки склад терміна, як і слова, представлений досліджуваними фактами та їх теоретичним осмисленням. Проте для терміна характерне підпорядкування відповідно до законів тієї мови, в якій відбулося його створення та провадиться його активне функціонування.

На думку Д. Ф. Смирницького, для представників різних наук притаманне вкладання власного, індивідуального розуміння поняття терміна. Це інспірується наявністю в кожній із наук особливих понять та уявлень, а також ресурсів для окремого, особливого передання цих понять і уявлень. Термінознавці зазначають, що для всіх цих підходів характерною є відсутність усталеності та єдиних основ для того, аби термін було визначено [45, с. 137].

Розгляд наведених прикладів може бути основою для гіпотези стосовно складності віднаходження єдиного спільного визначення терміна. Така складність інспірується специфікою, характерною для певної галузі наукових студій. Можливо, саме цим викликане формулювання Н. С. Трач виключно робочого визначення терміна. Дослідниця формулює його таким чином: «Термін є спеціальним словом (словосполученням), узгодженим в умовах певної професійної діяльності, вживання якого є характерним для особливих

умов. Термін є словесним визначенням поняття, що є виразником поняттєвої системи, афільованої із певною галуззю професійного знання. Термін постає чільним поняттєвим мовним елементом, використання якого пов'язується зі спеціальними цілями» [47, с. 14].

Ставлення до терміна як до певного довершеного феномена засноване на визначенні самого поняття «термін» – від лат. *terminus*, що означає межу, кордон [15], який сприймався як вершина розвитку мови, досконала у своїй застиглій нерухомості форма. Звідси і витікає прагнення обмеження функціонування терміна до вузьких, суворо фіксованих рамок.

Подальший розвиток термінів довів, що таке рішення було помилковим, оскільки внутрішнє значення терміна постійно змінюється. Термін, потрапляючи до термінологічного поля конкретної науки, починає жити повноцінним життям, виходячи за «рамки закріплені визначень» [1, с. 85].

На думку П.А. Флоренського, термін являє собою яскравий приклад «нерухомої рухомості» [4, с. 13]. Це визначення якнайкраще розкриває сутність терміна. Відображаючи поняття конкретних наук, функціонуючи в строго фіксованих межах певної галузі знання, багато термінів реалізуються у своїй багатозначності, модальності, синонімічності. І це не випадково, оскільки терміни утворені на основі мови та формуються відповідно до законів розвитку внутрішньої форми слова [12].

Зауважимо, що окрім необхідності бути наділеним низкою властивостей, покликаних здійснити забезпечення можливості виконання власної функції, термін ще характеризується наявністю різних вимог, що до нього висуваються. Усі вимоги можна розділити на семантичні (зміст, значення терміна), до форми терміна та прагматичні (функціонування, особливості застосування терміна).

Система семантичних вимог представлена несуперечністю семантики, однозначністю, повнозначністю, відсутністю синонімів. Сукупність вимог до форми терміна представлена відповідністю нормам мови, стислістю (на лексичному й формальному рівнях), дериваційною здатністю, інваріантністю,

мотивованістю. Набір прагматичних вимог представлений упродовженістю (загальноприйнятністю, вживаністю) терміна, його інтернаціональністю, сучасністю, милозвучністю. Терміни, що перебувають у відповідності до цих вимог, «зручніше використовувати в процесі створення нових термінологічних одиниць на їх основі, відповідно, даючи можливість відображення у внутрішній формі нового терміна особливостей послідовності й наступності наукового знання» [33, с. 49].

Своєрідне «подвійне громадянство» терміна постає важливим для термінознавства, термінографії та прикладного мовознавства. Як одиниця лексику термін зазнає сильного впливу з боку лексико-семантичної системи мови, подібно до простого слова. Будучи одиницею логосу, термін апріорі постає функційним для позначення певного наукового / технічного поняття, відтак, становить значущу складову частину метамови конкретної науки, завдяки чому, на думку А. М. Ляшук, на термінологічну одиницю поширюється «іманентне науці прагнення до усунення невизначеності, до інтелектуальної чистоти, естетичної, емоційної та модальної нейтральності, системності» [36, с. 10].

Розгляд сутності терміна закономірно пов'язаний із виявленням відмітних ознак терміна, його властивостей. Р. П. Овсяннік відзначає, що якщо ми розглядаємо термін як мовленнєву номінативну одиницю наукового стилю, то вона, безумовно, повинна мати всі функції слова та лексеми. «Терміни є словами, й ніщо мовне не є для них чужим» [41, с. 143].

При цьому термінологи виходять з того, що термін є особливим об'єктом, відмінним від лексичних форм (слів і словосполучень), що розглядаються в лінгвістиці. На думку Д. Ф. Смирницького, який присвятив багато своїх студій виявленню сутності терміна, термін як знакова одиниця має розглядатися у трьох аспектах: «синтаксичному, тобто з погляду його структури; семантичному, тобто з погляду його змісту (значення, семантики) та прагматичному – з урахуванням особливостей функціонування терміна у мові для спеціальних цілей» [45, с. 138].

З іншого боку, багато дослідників-термінологів доходять згоди в тому, що термін має ряд характерних особливостей та певних властивостей: «наявність спеціалізованого значення, точні семасіологічні межі, входження в ролі елемента до строго вибудованої системи термінів певної галузі, знання (системність), незалежність від контексту, конвенційність (внаслідок можливої зміни знання в силу його постійного розвитку (розширення, звуження та ін.) зв'язок між означуваним та означальним є умовним), відповідність змістовної структури терміна, наявність конкретної сфери вживання та ін. Все це свідчить про те, що доля слова-терміна, безумовно, відмінна від долі інших слів» [47, с. 9].

У межах проведеного дослідження термін сприймається як виражений у вербалізованому вигляді результат професійного мислення, найважливіший елемент професійної комунікації. У межах конкретної терміносистеми між словами-термінами встановлюються, передусім, «відносини між відповідними даним термінам поняттями, існування терміна та його функціонування багато в чому залежить від внутрішньої організації конкретної терміносистеми та чинних для цієї системи понять» [51, с. 62].

У цій ситуації слово, яким є названий термін, залишає лексико-семантичну систему загальнолітературної мови, проте зберігаючи всі семантичні та формальні ознаки слів та словосполучень природної мови. У результаті когніції, коли система позначення спеціальних понять наділяє слово-термін «певними синтагматичними властивостями (однозначністю, відносною точністю дефініції та поняття, системністю, повнозначністю та ін.), термін починає використовуватися та функціонувати як спеціальне поняття» [51, с. 47].

В результаті дослідження також було з'ясовано, що не завжди термін характеризується наявністю точних семантичних меж та здатністю висловлювати точно окреслене поняття. Наявними постають відхилення від характеристик, які можна побачити в деяких термінологіях або при розгляді окремих термінів. Відтак, можна припустити, що, загалом властивості та

вимоги до терміну є певними тенденціями, що реалізуються більшою чи меншою мірою. Перераховані вище вимоги та властивості термінів широко використовуються як при впорядкуванні термінів, так і при виділенні основних типів терміна.

З усього вищесказаного можна дійти невтішного висновку, що з перелічених підходів і аспектів вивчення термінів більшість із них перегукуються один з одним. Можливо, саме тому сьогодні дедалі більша кількість досліджень особливостей появи та функціонування термінів у мові ґрунтується на когнітивних методах та підходах до вивчення спеціалізованої лексики.

В останні роки з'явилося багато наукових праць, присвячених багатоаспектному дослідженню терміна. Однак справедливим буде відзначити невирішеність і навіть дискусійність багатьох питань, які вирішуються в рамках термінознавства. Так, досі не існує однозначного вирішення питання про часткову природу терміна, про природу термінологічності словосполучень номінативного типу, про когнітивну природу терміна, про антропоцентричність терміну та багато інших. Вирішення кожного з наведених питань вимагає, передусім, відповіді на питання стосовно сутності терміна.

Дослідження проблем термінознавства на сучасному етапі розвитку суспільства є важливим завданням лінгвістики. У сучасному світі термінологія характеризується наявністю важливої й незаперечної ролі в організації спілкування та комунікації людей, будучи джерелом отримання інформації, інструментом опанування фахом та навіть засобом прискорення науково-технічного прогресу. Саме в термінології віднаходить найбільш чіткий вияв вплив суспільства на мову.

1.2. Термін у тексті: термін і контекст, сполучувальний потенціал терміна

На сучасному етапі розвитку наукової думки дискурс знаходиться в центрі уваги ряду гуманітарних наук: лінгвістики, філософії, психології, літературознавства, політології, етнографії, теорії комунікації та інших.

Перехід до дискурсивної парадигми є закономірним розвитком мовознавчої думки. Узагальнивши підходи вчених до еволюції лінгвістичних учень, Л. А. Алексієнко зазначає, що такого роду еволюція відбувається завдяки «послідовній зміні чотирьох основних наукових парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, комунікативно-функціональної і когнітивно-дискурсивної» [5].

Термін «дискурс» бере свій початок ще з античних часів, коли в стародавньому Римі під цим поняттям малися на увазі бесіди (діалоги, мови) вчених. У XIX ст. цей термін стає багатозначним і поширюється на мовлення широкого загалу. У словнику німецької мови братів Грімм 1860 р. термін «дискурс» отримує два значення: 1) діалог, бесіда; 2) мова, лекція.

В якості лінгвістичного терміну широке використання дискурсу почалося лише у п'ятдесятих роках двадцятого століття після того, як було опубліковано статтю «Аналіз дискурсу», автором якої був американський лінгвіст З. Харріс. Йому належить визначення дискурсу в якості «методу, за допомогою якого аналізують зв'язне мовлення та який призначений, аби розширити дескриптивну лінгвістику за межі одного речення в даний момент часу і для співвіднести культуру і мову» [16, с. 83].

Виходячи із семантики поняття «соціальний інститут» як історично сформованої стійкої форми організації спільної діяльності, що має свій комплекс норм і правил, спрямованих на регуляцію різних сфер діяльності людини через систему соціально-статусних ролей, можна зробити висновок про те, що правничий дискурс насамперед є інструментом і ресурсом влади, здійснюваної за посередництвом вербальної комунікації. Дискурс в цьому

ракурсі виступає як «система фільтрів мовної поведінки, що обмежують творення певних типів висловлювань в певних типах дискурсу» [23, с. 34].

У роботах одного з основоположників французької школи теорії дискурсу М. Фуко правничий дискурс трактується «як дискурсивна формація, що владно нав'язує суспільству певну оцінку і когнітивну базу і структурує об'єкти за допомогою розрізнення норми і відхилень від неї» [23, с. 38]. Тобто соціальні інститути представляються ним як сфери придушення і вербального нагляду за дотриманням встановленого порядку вживання слів і порядку речей в цілому. З цим узгоджується і точка зору П'єра Бурдьє, що описує «соціальні інститути як джерела формування певної картини світу, яка нав'язується людям владою і капіталом» [31, с. 64].

Відповідно, правничий дискурс, як розуміють його засновники французької школи, є особливою мовою, що транслює і регулює власну базу норм і цінностей, які закріплюються відповідним соціальним інститутом.

Основний тип розподілу ролей у мовленнєвому акті правничого дискурсу, відштовхуючись від такої його інтерпретації, можна сформулювати як агресор – жертва, причому позиція агресора, як правило, заповнюється комунікантом з більш високим соціальним статусом (начальник, директор, старший за званням і т.п.). Ця інтерпретація правничого дискурсу з усією очевидністю лежить в основі самотійного і дуже широко розповсюдженого в зарубіжній лінгвістиці напрямку – «критичного дискурс-аналізу, метою якого є усунення соціальної нерівності» [12].

З одного боку, це багато в чому пояснює ступінь дослідженості певних типів правничого дискурсу (політичний, мас-медійний, рекламний, управлінський), оскільки вони «ближчі за все» до капіталу (ці дослідження мають високу практичну значимість для представників влади та великого бізнесу) і можуть приймати вельми агресивні форми. Але, з іншого боку, є «визнані світовим ученим співтовариством типи правничого дискурсу (науковий, освітній, спортивний, медичний, релігійний, дипломатичний і ін.),

в яких взаємини учасників істотно менш дистантні або більш паритетні, і не сприймаються як механізм навмисно агресивного впливу» [19].

Звідси напрошується висновок, що для застосування його до будь-яких типів правничого дискурсу термін потребує більш узагальненого трактування, яке ми знаходимо в наступних роботах, присвячених теорії дискурсу.

Т.А. ван Дейк представляє «дискурс як механізм трансформації макросоціальних феноменів, таких як наука, ідеологія, культура, практично до кожної людини на мікросоціальний рівень шляхом дозованого інформаційного впливу, а основною перевагою і метою дискурсного аналізу називає цілісний підхід, що дозволяє об'єднати в одне дослідження кілька вимірів одного і того ж соціального феномена – використання мови, обмін віруваннями, взаємодія в соціальних подіях» [32].

Німецько-австрійська школа розглядає дискурс як «сукупність мовних дій в соціокультурному і історичному контексті, в яких виробляються і відтворюються колективні знання, мислення, почуття, прагнення, зобов'язання соціальних груп в гетерогенній мовній спільноті» [37]. П. Серіо пропонує розглядати дискурс як «тексти, по-перше, вироблені в правничих рамках, які накладають сильні обмеження на акти висловлювання, і, по-друге, наділені історичною, соціальною, інтелектуальною спрямованістю» [37].

З таким розумінням правничого дискурсу узгоджуються і основні точки зору пострадянських дослідників мови. Так, В.І. Карасик характеризує правничий дискурс як «спілкування в заданих рамках статусно-рольових відносин» [30]. Таке розуміння правничого дискурсу розширює його межі, приводячи до істотного зниження в ньому семи агресивності і сприйняття його як мовного механізму регулювання поведінки людини в соціумі через позицію домінуючий – підлеглий.

Ця позиція, безумовно, характеризується дистантними відносинами мовних партнерів. Тут варто навести важливе спостереження Дж. Лайонза про існування «очевидного зв'язку між фізичною та емоційною близькістю і

віддаленістю, яке призводить до висновку про те, що в основі дистанційованості лежать негативно заряджені емоції» [23].

Зважаючи на вищенаведене, можна висловити припущення, що в будь-якому типі правничого дискурсу схема взаємодії комунікантів замикається на цілеспрямованому ініціюванні у мовного партнера певного типу емоцій, за посередництва яких, очевидно, і працює вищезгадана дискурсна система фільтрів. Отже, правничий дискурс є процесом, інструментом і механізмом психоемоційного впливу на представника певного соціального середовища.

Очевидно, якщо ми ставимо за мету виявити особливості правничого функціонального стилю, ми повинні встановити, в чому полягає специфіка прояву тих чи інших стильових рис в текстах даного жанру. Розглянемо під зазначеним кутом зору **діловий лист**.

У дослідженнях з функціональної стилістики виділяються такі риси правничого листа: імперативність, стандартизованість, точність, об'єктивність (роботи М.Н. Кожині, Л.Р. Дускаєва, О.В. Протопопова). Охарактеризуємо коротко кожен з названих жанрово-стильових рис [17].

Імперативність вважається провідною стильовою рисою ділового мовлення. Під імперативністю розуміється «пряме волевиявлення щодо виконання названої дії». Документ, регламентуючи відносини між учасниками ділової ситуації, встановлює їх права, обов'язки, обмежує можливості.

Імперативність виражається у використанні слів з модальним значенням, а також дієслівних форм, що виражають спонукання до дії в прямому чи переносному значенні (імператив, інфінітив).

Стандартизованість правничого мовлення проявляється в стандартній побудові тексту листа, стандартних мовних зворотів, кліше (стійких словосполучень і цілих фраз). Стандартні формулювання полегшують як складання документа, так і його сприйняття, встановлюють відповідність між типовою ситуацією і типовою формою вираження цієї ситуації.

В наш час для всієї ділової документації характерним є використання блокової структури. Вважається, що це найбільшою мірою відповідає вимогам

сучасного ділового стилю. Такий стиль дозволяє, по-перше, заощадити час, а по-друге, підтримувати однакову форму для всієї ділової документації.

Блокова структура означає, що листа можна розбити на окремі блоки – «Дата», «Адреса», «Тема», «Привітання», «Основна частина», «Кінцівка» і т. ін. Чітко визначена блочна структура дозволяє легко скласти лист, а однакова форма – швидко орієнтуватися в потоці ділової кореспонденції.

Точність передбачає однозначність формулювань, неприпустимість інших трактувань. Така однозначність досягається вживанням слів в прямому значенні, використанням термінів, уточнень, речень зі сполучниковим зв'язком, прямим порядком слів, відсутністю синонімічних замінів [25].

Об'єктивність правничого стилю пов'язують з його безособовістю, акцентуванням на дії, справі.

Для тексту ділового листа характерні конструкції, в яких суб'єкт або формально не виражений (безособові речення, безсуб'єктні пасивні конструкції), або виражений не формою називного відмінка, тобто не фіксує на собі уваги (пасивні конструкції з суб'єктом, вираженим орудним відмінком). Об'єктивність виражається також у відсутності в тексті ділового листа емоційно-експресивних засобів.

Звісно ж, що вказаний список стильових рис (імперативність, стандартизованість, точність, об'єктивність) доцільно доповнити ще однією стильовою рисою – **інформаційною ємністю**. Під інформаційною ємністю ми розуміємо високу концентрацію інформації в тексті, вираз максимальної кількості інформації за допомогою мінімальної кількості мовних засобів. Особливістю інформаційно ємного тексту є не тільки компактність формулювань, але й наявність формально виражених зв'язків між компонентами синтаксичної структури, що полегшує сприйняття тексту.

Введення поняття інформаційної ємності дозволяє несуперечливо пояснити співіснування в тексті ділового листа двох його особливостей: з

одного боку, лаконічності і, з іншого боку, вичерпної повноти викладу, діалектично об'єднати ці два протилежних поняття в одному.

Отже, ми відзначили, що набір стильових рис правничого стилю включає імперативність, стандартизованість, точність, об'єктивність і інформаційну ємність. Розглянемо тепер, в чому полягає специфіка прояву цих рис в текстах ділових листів.

Жанрова своєрідність комерційного листа пов'язана, перш за все, з категорією імперативності, яка виражена в пом'якшеній формі. Комерційні листи надсилають один одному партнери або потенційні партнери. Це означає, що спілкування відбувається між рівними за статусом комунікантами. За правилами ділового етикету, жоден з них не може категорично вимагати чогось від іншого – можлива тільки форма прохання. При цьому прохання зазвичай виражається в непрямій формі, «маскується» під інший мовленнєвий акт (найчастіше під інформаційне повідомлення), завдяки чому приховується, стає менш очевидним вплив на адресата.

Стандартизованість як риса правничого стилю проявляється в діловому листі, як і в інших жанрах правничого стилю, у використанні стандартних виразів, кліше.

Вступна репліка належить до числа тих, що мають інтерсуб'єктний характер. Це репліка письмового діалогу між партнерами (на відміну, наприклад, від контракту).

Виражена діалогічність ділового листа змушує при його складанні враховувати прагматичний ефект – той вплив, який лист справить на партнера. Незважаючи на те, що ділове спілкування носить рольовий характер, неможливо повністю виключити людський фактор, і партнери зазвичай прагнуть налагодити не тільки хороший діловий, але і міжособистісний контакт.

Тенденція до інтимізації спілкування, посилення суб'єктивного начала стала характерною рисою ділової комунікації спілкування в даний час.

Прагнучи налагодити сприятливий людський контакт, автор листа за можливості скорочує кількість «бюрократичних» засобів, до числа яких належать, у першу чергу, канцеляризми – марковані показники правничого стилю, що додають сухості, холодності викладу.

Зокрема, для ділового листа не характерне уточнення прописом числових даних в дужках, яке прийняте, наприклад, в підсумкових документах, що оформлюють угоду, – контрактах. Відсутність такого уточнення в листі знижує ступінь його бюрократизованості, демонструє наявність довіри до партнера, який, за очікуваннями адресанта, не буде маніпулювати числовими даними. Це дозволяє домогтися того ж прагматичного ефекту, як і при скороченні канцеляризмів, – встановлення сприятливого людського контакту з партнером.

Об'єктивність виявляється і в використанні пасивних конструкцій. Такі формулювання є нейтральними, широко поширеними в діловому листуванні. Однак в ряді випадків адресант вважає за необхідне надати листу більш особистий характер. Це має місце, наприклад, якщо з якихось причин автор листа не виконав свої зобов'язання і, пояснюючи причину цього, розраховує на розуміння партнера, сподівається, що він не буде вживати відповідних заходів (на які має право), зрозуміє ситуацію, погодиться якийсь час почекати, поки адресант не зможе виправити становище. Розрахунок на людські, а не чисто функціональні відносини визначає мовні особливості листа.

Факт згадки про емоції додає листу суб'єктивного характеру, будучи фактором психологічного впливу на партнера. Повідомлення про задоволеність контактом викликає в адресата позитивні емоції і свідчить про сприятливий перебіг ділових відносин. повідомлення про незадоволеність є сигналом про неблагополуччя, що має на меті викликати стурбованість партнера, спонукати його вжити заходів для виправлення становища.

Наведемо два приклади, де адресант висловлює спочатку задоволеність, а потім – незадоволеність діями свого співрозмовника чи компанії, яку той представляє.

Специфічною формою прояву інформаційної ємності в ряді різновидів комерційних листів (лист-пропозиція, лист-замовлення, лист-підтвердження замовлення) є анкетне подання інформації. Інформаційна ємність проявляється в комерційному листі й у використанні компактних синтаксичних побудов.

Разом з тим слід зазначити, що для ділового листа не характерні короткі речення (які вживаються, наприклад, в контрактах). Можна припустити, що відносно короткі речення обумовлені вираженою діалогічністю ділового листа, оскільки вони є аналогами реплік усних переговорів.

Смисловий розвиток становить такий прийом заміни за контекстом, що передбачає використання при перекладі слова, що позначає поняття, яке логічно розвиває значення перекладного слова. Інколи під час перекладу необхідно не слідувати оригіналові дослівно, адже подеколи мови оригіналу та перекладу можуть відрізнятися одна від одної, як і різні мовленнєві традиції.

Коли конкретизується значення, відбувається трансформація лексичного характеру, що призводить до заміни того слова чи терміна, що має ширшу семантику, в оригіналі на слово чи термін, що має вужчу семантику.

Семантична диференціація є такою перекладацькою трансформацією, після якої перекладним відповідником стає словосполучення чи слово, що не відповідає своєму еквіваленту за словниковим значенням, а при його доборі враховується контекстуальне значення того слова, яке підлягає перекладу, контекст його вживання, норми мовлення та традиції мови перекладу [17].

Виникнення прийому семантичної компенсації пов'язане, в першу чергу, з ситуаціями, коли перекладаються так звані культурні реалії країни мови, з якої перекладають, що не мають аналогів у мові країни, де відбувається цей переклад. Ретельно проаналізували перекладні закономірності, властиві таким явищам, болгарські перекладачі С. Влахов та С. Флорін. Їм належить дослідження кількох різновидів реалій: географічних, етнографічних, міфологічних, суспільних та історичних.

Транскодування є таким способом перекладу, коли для передачі звукової або графічної форми слова вихідної мови використовуються засоби абетки, що функціонує у мові перекладу.

Калькування (дослівний або буквальний переклад) є прийомом, за допомогою якого перекладаються нові слова (терміни), коли в якості відповідника для простих чи (частіше) складних слів (термінів) у вихідній мові в цільовій мові здійснюється вибір на користь, як правило, першого за порядком словникового відповідника.

Описовий переклад є таким прийомом, за допомогою якого перекладаються «нові лексичні елементи вихідної мови, коли відбувається заміна слова, словосполучення, терміна чи фразеологізма в мові перекладу за допомогою словосполучення (або більшого за компонентною кількістю словосполучення), що сприяє адекватній передачі змісту цього слова або словосполучення (терміна)» [15].

Аналіз текстів ділових листів показує, що в них виявляються всі стильові риси правничого стилю (імперативність, стандартизованість, точність, об'єктивність, інформаційна ємність). Однак всі названі риси проявляються в пом'якшеній, скороченій формі. Цей факт дозволяє говорити про периферійне становище ділового листа в системі жанрів правничого стилю.

Правничий стиль мови – це система взаємопов'язаних мовних засобів, які служать досягненню певної мети в спілкуванні.

Літературний стандарт сучасної англійської мови в процесі свого розвитку поділяється на кілька підсистем, кожна з яких має власні особливості, які є типовими для даного функціонального стилю. Своєрідний вибір мовних засобів, в першу чергу визначається метою комунікації.

Таким чином, функціональний стиль може бути визначений як мова в мініатюрі: це стабільна та ієрархічно структурована в тій же мірі, повноцінна мова.

Традиційно лінгвісти розрізняють 5 сфер застосування мови: наука, ділова англійська мова, публіцистика, високий літературний стиль і

повсякденні зв'язки. Перші чотири ніші відносяться до літературної мови, остання належить до розмовної області.

Сфера застосування для правничого функціонального стилю мови – це бізнес і спілкування в офіційних державних установах, а його основною функцією, як правило, є регулятивна.

Для правничого стилю, який є різновидом літературної мови, характерні дві основні риси: прагнення до максимальної ясності і відсутності будь-яких двозначностей, а також обмеженість тематики. У свою чергу, в самому цьому стилі можна виділити два підстили – **офіційно-документальний** і **побутово-діловий**. Перший з них вживається переважно в документах дипломатичного і юридичного характеру, а другий – у діловому листуванні.

Головною особливістю лексики **офіційно-документального** підстилю є активне вживання інтернаціоналізмів. Це пов'язано з тим, що в середні віки мовою міжнародного (в тому числі і дипломатичного) спілкування була латина, а пізніше її змінила французьку мову. Для її синтаксису характерні довгі складні речення, в яких часто зустрічаються прислівникові і дієприслівникові звороти, уточнюючі і вступні слова.

В іншому різновиді правничого стилю – **побутово-діловому** стилі знаходять своє відображення службова переписка (діловий лист, комерційна кореспонденція), офіційні ділові папери (довідка, посвідчення, акт, протокол), приватні ділові папери (заяву, доручення, розписка, автобіографія, рахунок та ін.) Всі вони характеризуються відомою стандартизацією, що полегшує їх складання та використання, і розраховано на економію мовних засобів, на усунення невиправданої інформаційної надмірності.

У побутово-діловому стилі розрізняються за змістом, жанрами і за характером використовуваних мовних засобів службове листування між установами та організаціями, з одного боку, і приватні ділові папери – з іншого.

Вимога точності і ясності перекладу висувається не випадково: адже мова ділових паперів – це ще і мова офіційної влади. А звідси впливає і друга

його особливості – стандартна форма викладу, прагнення до узагальнень і абстракції. Це зрозуміло: адже законодавці звертаються не до якихось окремих людей, а до населення в цілому. Дані особливості знаходять відображення і в юридичному перекладі офіційних документів, для якого характерне, перш за все, вживання стандартних синтаксичних і граматичних конструкцій.

Юридичні документи можуть бути представлені такими класифікативними різновидами:

- особистими документами громадян: дорученнями, заявами, скаргами, резюме, характеристиками;
- адміністративно-організаційними документами: правилами, інструкціями, договорами, положеннями;
- розпорядчими документами: наказами та виписками із них, директивами, розпорядженнями, вказівками;
- інформаційними документами або ж документами, що характеризуються ознаками довідковості: довідками, пояснювальними й доповідними записками, актами;
- офіційним листуванням;
- протоколами.

Правничий стиль знаходить своє застосування в дипломатичній, управлінській діяльності, законодавстві, політиці і багатьох інших сферах людського буття. Він використовується різними організаціями, державними органами, фізичними особами для комунікації один з одним і регулювання відносин, які виникають в процесі виробництва, правової або господарської діяльності [37].

Характерною особливістю цього стилю, в порівнянні з іншими стилями англійської мови, є відносна стійкість. Звичайно, з часом він дещо змінюється, що обумовлено самим характером змісту. Однак більшість його якостей, жанрів, фразеологізмів, термінології надають йому консервативного характеру.

У ділових та офіційних текстах використовується *лексика*, не прийнята в інших стилях: *вищевказаний, нижченаведений, вищеперелічений, належний, забороняється, скоєне, караність* та ін.; стійкі словосполучення: *запобіжний захід; касаційна скарга; акт цивільного стану; акт непокори; підписка про невиїзд* та ін.

Основною морфологічною рисою правничого стилю є номінативність, оскільки переважають іменні частини мови, які не мають експресивного забарвлення і вжиті у формі чоловічого роду: *бухгалтер, директор, лаборант, листоноша, контролер*.

В даному стилі спостерігається використання стійких зворотів мови, у яких часто виникає ланцюжок форм родового відмінка іменників (*порядок складання і виконання плану перевезень; з'ясування умов вчинення злочину*).

Особові займенники не вживаються у діловому мовленні, а замість вказівних займенників вживаються слова *даний, справжній, відповідний, вищевказаний* та ін.

Використання дієслів-зв'язок (*є, стає, здійснюється*) та поєднання допоміжних дієслів з іменниками (*надавати допомогу; здійснювати турботу*) є притаманною рисою даного стилю.

Головна роль відводиться словам зі значенням повинності (*слід, надолужити, зобов'язується*), а також абстрактним дієсловам, що вказують набуття, наявності (*є, мається*).

Форми теперішнього часу виконують функцію припису: *Підприємства несуть відповідальність ...; Наймач відповідає за майно*. Форми доконаного виду дієслова використовуються в поєднанні з модальними словами у значенні повинності і висловлюють категоричне – наказ, дозвіл (*повинен повідомити; зобов'язаний передати;*), а також констатацію (*міністерство вжило заходів; оплатили* і т.д.).

Синтаксис правничого стилю відображає безособовий характер ділового мовлення, тому застосовуються пасивні конструкції (*Скарги подаються прокурору, Перевезення вантажів проводиться ...*).

Клішовані звороти є специфічною рисою правничого стилю: *в цілях, у зв'язку, по лінії, на підставі та ін. (З метою вдосконалення структури; у зв'язку із зазначеними ускладненнями).*

У результаті свого багатовікового розвитку в правничому стилі сформувалися певні мовні засоби та способи викладу змісту, які дозволяють найефективніше фіксувати юридичну інформацію й відповідати всім вимогам, що до неї висуваються.

1.3. Актуальні методи та методики дослідження термінів у сучасному мовознавстві

При аналізі особливостей функціонування, структури та семантичної еволюції окремих термінів та терміносистем необхідно враховувати досягнення дослідників, які розробляють різні підходи до вирішення цієї проблеми. Л. І. Фурсова виділяє три групи методів, доступних для послугування сучасним термінознавцям: «лінгвістичні, методи суміжних наук (логіки, філософії тощо) та власне термінознавчі методи» [56, с. 21]. Доцільність звернення до трьох наукових областей пояснюється такими причинами:

1) Терміносистема розглядається як «вираження в мові складної за своєю структурою метамовної теорії. Специфіка відносин між теорією (поняття), терміносистемою (термінологічні одиниці) і дійсністю, що описується (об'єкт вивчення в теорії) підкреслюють важливість логіко-філософського підходу» [56, с. 21].

2) Терміносистема є частиною мови. Терміни – «лексичні одиниці, що мають у своїй семантичній структурі особливості, які можна пояснити з допомогою лінгвістичних методів» [56, с. 21].

3) Необхідність застосування термінознавчих методів пов'язана зі специфікою терміносистеми як «цілісності, що функціонує за певними законами, і як комплексу елементів, що мають характеристики, невластиві лексиці загальноновживаної мови» [56, с. 21].

У межах кожної з представлених наукових галузей терміносистема вивчається з погляду двох підходів: з позицій синхронії та діяхронії. Звернемося до особливостей аналізу терміносистем у синхронії.

Синхронічна лінгвістика. Метод компонентного аналізу дає змогу проаналізувати особливості семантики елементів термінологічної системи лінгвістичних теорій [51, с. 86]. Цей метод має на увазі розгляд структури семантичного значення терміна, розчленування його на складові компоненти (семи). М. В. Умерова пропонує «оптимізований» варіант даного підходу до аналізу семантики терміна: метод компонентного аналізу дефініцій терміну, що дозволяє «проаналізувати особливості відображення терміном наукового поняття» [51, с. 114].

У сучасній лінгвістиці терміносистеми розглядаються як «моделі наукової теорії, адже в термінах на когнітивному рівні міститься інформація про наукову діяльність людини» [56, с. 21]. Популярність когнітивного підходу пов'язана із необхідністю вивчення цього явища. Однак, оскільки виникає потреба в здійсненні опису ролі терміна в розумовому процесі людської свідомості, основні засади такого аналізу повинні ґрунтуватись на досягненнях науковців у сфері логіко-філософських досліджень.

Синхронічна логіка. Вищезгадане положення підкреслює необхідність звернення до методів логіки, а саме логіко-когнітивного методу, що дозволяє відобразити зв'язок між процесом осмислення об'єкта, що вивчається, і реалізацією даного осмислення в мові за допомогою терміна. Як зазначає Є. Б. Берг, інформацію про певну наукову картину світу, закладену в терміні, можна схематично зобразити у вигляді кадру [15, с. 17]. Якщо з погляду когнітивного підходу розглядати терміносистему як цілісність, то фреймовий аналіз дозволяє побудувати її «концептуальну модель» [12, з. 12].

Синхронічне термінознавство. Текстологічний метод допомагає з точністю встановити те поняття, яке позначає конкретний експонент, і навіть сформулювати вичерпне визначення терміна у вигляді, у якому воно розуміється автором аналізованого тексту. У роботах К. Я. Авербуха

пропонується вивчення термінів у трьох видах текстів: термінофіксаційних, терміновикористовуючих, термінотвірних [3, с. 78].

Особливості вивчення термінів розглядаються в циклі студій Л. М. Алексєєвої. На думку дослідниці, контекст дозволяє «встановити зв'язок між терміном та його предметною областю через ідентифікацію поняття» [7, с. 81]. Термін функціонує у науковому тексті, виконуючи функції «стройового елемента» [7, с. 72]. Л. М. Алексєєва вказує на те, що опис функціонування терміна зводиться до аналізу способів його визначення, а також принципів вживання терміна у тексті [7, с. 49].

Важливість діяхронічного підходу до вивчення терміносистем пояснюється лише тим, що наукові знання (чи наукові теорії) постійно еволюціонують. Отже, змінюються моделі теорій – терміносистеми.

Діяхронічна лінгвістика. Опис змін лінгвістичної терміносистеми передбачає вихід на три основні типи семантичної еволюції термінів: розширення, звуження та зсув значення, про які докладно йдеться, наприклад, у роботі С. Ульмана [50, с. 251].

Зауважимо, що одним із чільних методів опису термінів у синхронії є компонентний аналіз. Важливість даного методу для історико-семантичного дослідження наголошується у роботі Л. І. Чулінди [65, с. 88]. Виявлення сем у значенні термінів на різних синхронних зрізах та порівняння отриманих результатів дозволяє зафіксувати кількісні (число сем) та якісні (ступінь реалізації значення терміном) зміни в діяхронії.

Важливість діяхронічного підходу до вивчення терміносистем підкреслюється у роботах Л. І. Чулінди [65, с. 45], що розглядає історико-описовий метод у рамках лінгвістичного підходу. До рушійних сил семантичних трансформацій терміносистем Л. І. Чулінда відносить «сукупність, представлену гносеологічними, логічними та психологічними причинами» [65, с. 97].

У роботі Л. І. Чулінди доводиться той факт, що зіставлення значень одного терміна у діяхронії дозволяє встановити зрушення:

1) на сигніфікативному рівні, який, на думку дослідника, постає «первинним у структурі значення терміна, оскільки не завжди правомірно говорити про наявність денотату у лінгвістичних термінів, що мають семантику найвищої абстракції» [64, с. 62];

2) на денотативному рівні: Л. І. Чулінда виділяє зміни, пов'язані з безпосередньою трансформацією денотату, «що позначається терміном, та зміни, пов'язані з розвитком знань дослідників про цей предмет (сам денотат при цьому не змінюється)» [64, с. 59]; дослідник наголошує на закономірному «ослабленні співвіднесеності терміна з об'єктом, що він висловлює, що пояснюється абстрактністю певних об'єктів дійсності» [64, с. 32];

3) на конотативному рівні, зміни на якому розглядаються в роботі Л. І. Чулінди як причина порушення «інтелектуальної чистоти» терміна: первісне значення терміна включає поняття об'єкта дійсності з точки зору конкретного автора, його дослідницького досвіду, філософських поглядів і т.ін. Тому необхідною постає «наступність підходу до вивчення поняття під час використання термінів певної терміносистеми» [64, с. 35].

На думку дослідника, часто виникає необхідність у визначенні особливостей співвідношення способів розуміння об'єкта у різних лінгвістичних концепціях. Через це мовознавцям слід звертатися не лише до аналізу об'єкта, а й до розгляду його трактування в різних теоріях: унаслідок цього виникають «метатеоретичні побудови» [64, с. 42].

Діахронія у суміжних науках. Особливий інтерес становить системно-генетичний метод. Л. І. Чулінда розглядає основи виникнення та розвитку термінів теорії Ф. де Соссюра. Дослідник в якості основної процедури аналізу пропонує «виявлення способів утворення понять» [64, с. 42]. Застосування системно-генетичного методу для опису мовної концепції Ф. де Соссюра дозволило науковцеві встановити логічні зв'язки між термінами у терміносистемі швейцарського лінгвіста та розглянути характер способів створення «каркасу теорії» [64, с. 45].

Діахронічне термінознавство. Нагадаємо, що значна частина методологічної бази сучасного термінознавства склалася на основі методів лінгвістики та логіко-філософських наук. Проаналізуємо пропоновані термінознавчі методи опису терміносистем у діахронії та запропонуємо такий метод, який би охоплював усі аспекти терміносистеми у її розвитку.

Грунтуючись на принципі схематичної репрезентації термінологічних значень, А. М. Ляшук пропонує конструкцію «діахронічного дерева слова, що складається з кореня (вихідне значення терміна), стовбура (проміжні значення) та крони (сучасне трактування)» [36, с. 14]. Діахронічне дерево дозволяє простежити історію змін як окремого терміна, і цілої терміносистеми певної лінгвістичної концепції.

Велику цінність становить метод комплексного історичного аналізу, запропонований В. З. Дем'янковим [26, с. 76]. Цей метод включає «чотири етапи опису терміносистеми:

- 1) встановлення умов та часу появи термінів;
- 2) визначення їх джерел;
- 3) розгляд способів утворення термінів;
- 4) опис семантичних і функціональних перетворень, що відбувалися» [26, с. 76].

Ця модель дослідження вимагає уточнення. Останній етап, на якому науковець пропонує «розглядати зміни семантичних та функціональних характеристик термінів, доцільно розмежовувати на два окремі етапи» [26, с. 76]. Дослідження семантики терміну передбачає «використання методу компонентного аналізу» [26, с. 76], тоді як опис функціональних перетворень потребує «підходу з позицій методів вивчення особливостей застосування термінів у метамові та їх взаємовідносини з іншими одиницями (окремої терміносистеми та терміносистем інших наукових теорій)» [26, с. 76]. Отже, кожен етап методу комплексного історичного аналізу співвідноситься з завданням під час дослідження терміносистеми.

Слід також зазначити, що В. З. Дем'янков не ототожнює два напрями: «історичне термінознавство, що вивчає мовні факти, які стали історією, і діяхронічне термінознавство, що вивчає розвиток елементів терміносистем» [26, с. 81]. На нашу думку, будь-яке дослідження терміносистеми має ґрунтуватися на розмежуванні синхронічного, діяхронічного (історичного) та синхронно-діяхронічного підходів до опису термінологічних систем. Отже, дослідження термінів і терміносистем вимагає групи методів, тобто комплексного синхронно-діяхронічного методу опису терміносистеми.

Результати дослідження демонструють існування в сучасній науці про мову кількох підходів до вивчення систем термінів та їх еволюції. Проте саме комплекс методів синхронно-діяхронічного підходу дозволяє досліджувати форму термінологічної системи, її понятійно-структурні особливості, логіко-семантичні відносини елементів системи, еволюцію цих відносин, а також особливості зміни самої терміносистеми як цілісності.

1.4. Диференційні ознаки правничих термінів

Так звана «правнича українська мова» постала на стику трьох культурних пластів – антично-латинського (закоріненість сучасних правових систем у римському праві, панування римо-католицької церкви на певному історичному етапі), архаїчно-українського (лексичні одиниці, взяті з «високого стилю» і старовинних мовних форм), сучасного (клішованість і зв'язок із іншими сферами знання). Розглянемо провідні ознаки, що постали на основі згаданих вище впливів на формування мови українського правочинства.

Будучи мовою Церкви, риторики, освіти, науки і літератури протягом багатьох століть, латинська мова відіграла значну роль і в становленні українського правничого мовного середовища. До української правничої системи та мови, якою послуговувалися її представники, успішно увійшли такі «латинізми», як: *ad hoc* («для певного випадку»), *ad verbum / verbatim*

(«дослівно»), а priori («спочатку»), а posteriori («заднім числом»), і багато інших [22; 23].

На думку Т. Г. Голощапової, Т. Н. Дьяконової, «через низку екстралінгвістичних, а так само і лінгвістичних чинників терміни-латинізми, що належать до книжкового стилю мови і обмежені у своєму вживанні, складають групу міжнародного фонду термінів, в тому числі і юридичного плану» [22, с. 55]. Дійсно, латинські вислови є настільки звичним явищем у правничій сфері, що використовуються не тільки у власне правових документах, а й у судовому красномовстві, у виступах представників сторін, законодавців, політиків, в публіцистиці і так далі.

Підхід до документування як до методу і як до діяльності дозволяє провести різницю між так званим «первинним» документуванням і документуванням «другого порядку». Є документи, які спочатку створювалися як такі, а є ті, які стають документами з часом.

Перші потрапляють під визначення первинного документування, а другі служать свідченнями епохи (як такі можуть розглядатися будь-які тексти, а також малюнки, карти, навіть фрагменти рукотворних предметів). Все це продукти ретродокументування, документування другого порядку. Вони створювалися методом документування, але не професійно, і якщо не замислювалися як документ, то спочатку не могли слідувати правилам (принципам) документування. Оскільки такі тексти не завжди об'єктивні і правдиві, до них слід ставитися з обережністю: необхідна перевірка на достовірність.

Що стосується професійного документування, його продукт використовується практично у всіх галузях життєдіяльності людини, виконує складні соціальні функції. Але виділити його непросто в силу існування форм відображення реальності, близьких документування до ступеня змішування. До них відносяться: літературне, художньо-образотворче мистецтво, науково-дослідницька робота, публіцистична діяльність; діяльність засобів масової

інформації. Розглянувши співвідношення з цими формами відображення реальності, можна більш чітко окреслити межі саме документування.

Літературна творчість, по суті, близько до фіксування інформації на матеріальному носії для подальшого використання, і ця інформація в якійсь мірі є відображення фрагмента дійсності. Автор бере матеріал, що надається навколишньою дійсністю, але переосмислює його, естетично облагороджує, посилює якісь боку, доповнює вигаданими моментами - і таким чином створює твір, метою якого є вплив на емоційну сферу читача.

Тому достовірність відображення йде на другий план, поступаючись місцем опису уявного (щодо літературних творів говорять, що автор в них виражає в першу чергу не навколишню реальність, а себе) [13].

Проте, серед літературних творів можна виділити написані з більшою вірогідністю відображається реальності, тобто більш близьким до документування методом. Це твори літературно-документального жанру, що відтворюють, реконструюють події з більшою точністю.

У публіцистиці автори також часто домагаються великої вірогідності в відображенні осіб, фактів, подій. Все це можливо при опорі на документальні свідчення: листи, щоденники, інтерв'ю, спогади і т. ін.

Хоча художньо-образотворче мистецтво (живопис, скульптура, графіка) відображає реальність, не завжди можна поставити знак рівності між таким твором і художньо-образотворчим текстом, створеним методом документування. Зовнішність предметів може бути зображена з більшим чи меншим ступенем вірогідності. У першому випадку продуктом творчості виявляється візуальне копіювання фрагмента реальності, який згодом можна ідентифікувати; у другому – автор висуває на перший план своє бачення об'єкта, іноді змінює його до невпізнання (наприклад, кубічні портрети П. Пікассо не потрапляють під визначення продукту професійного документування) [10].

До винаходу фотографії малюнок був єдиним способом відображення осіб, фігур, будівель, ландшафтів, предметів зовнішнього оточення людини, за

якими ми сьогодні можемо судити про минулі епохи. Фотографія спростила процес фіксації статичних зображень, а наступні за нею кіно-теле-відео стали запам'ятовувати не мить, а ряд послідовних, розгорнутих у часі дій. Ці технологічні засоби могли виконувати якісно різні завдання, їх стали використовувати для різних цілей. У тому числі для ідентифікації осіб (фотографія на паспорт), об'єктів, місцевості, подій (наприклад, деякі репортажні жанри телебачення нерідко споріднені документування). Але техніка фотографії, відео, кінозйомки породила і відповідні напрямки мистецтва, в яких достовірність зображуваного не є пріоритетом, важливий художній образ.

Науково-дослідницька діяльність націлена на пізнання світу специфічними науковими методами. Як не одномоментний, тривалий, розтягнутий у часі процес, вона нерідко включає в себе опис (відображення) змінюється об'єкта (мимовільне або під впливом зовнішніх впливів). Тому документування (фіксація процесу і результатів пізнання) природним чином входить в завдання науковця.

Пізнання - це інтелектуальний процес, що відбувається в мисленні суб'єкта; тим не менш, його результати повинні бути усвідомлені, вербалізована, вивірені і зафіксовані по певним правилам. У цьому сенсі написання тексту наукової роботи часто близько до документування, практично, до змішання.

Але пізнання суперечливе: поряд з істинним існує і помилкове, хибне знання. Дискусійний характер концепцій, ідей передбачає боротьбу поглядів. Історична обмеженість вироблюваних уявлень, що постійно йде перегляд наукового багажу не можуть однозначно забезпечити достовірність знань, що вводяться в науковий обіг. Тому лише деяка частина наукових публікацій може розглядатися в якості документів.

Про діяльність засобів масової інформації також нерідко говорять, що вона дуже близька до документування. Тут найважливішими факторами виступають орієнтація на оперативний запис, надання свіжої інформації,

актуальною і цікавою для споживача. У той же час відступи ЗМІ від методу документування очевидні, і слід враховувати, розмежовуючи задіяні в цій сфері документи від недокументів [7].

Отже, родинні документування процеси менш суворі до достовірності наданих відомостей. Тільки коли достовірність в перерахованих сферах діяльності виходить на перший план, ми маємо справу з документуванням. Графічно це можна представити у вигляді схеми.

На цій схемі окреслені області, що визначають межі документування. Найбільш широка відповідає розширеному підходу до розгляду поняття «документ». Вона обіймає не тільки документування та його продукти, але і продукти споріднених йому сфер відображення реальності. Друга, середня, обумовлена єдністю використовуваного методу документування.

З нашої точки зору, саме вона визначає межі документування і об'єднує в собі документи. А тексти на носіях, що виходять за її рамки, є твори сфер діяльності, родинних документування, і ця частина наукових, літературних, публіцистичних, художньо-образотворчих робіт, інформаційних повідомлень в строгому сенсі документами не є [8].

Згідно зі схемою, споріднені документи сфери діяльності перетинаються між собою, утворюючи суміжні фрагменти, в яких метод документування трансформований (приспосований до цілей певної сфери діяльності; в силу цього продукти документування знаходять якісну своєрідність, відмінну від продуктів «чистого» документування). У фрагментах, що виходять за область перетину, використовуються тільки специфічні методи відображення реальності (їх продукт до документування не відноситься).

Область на схемі, яка залишається в центрі (за винятком усіх перетинів), - це «чисте» документування. Документування управлінської діяльності, виробничої, господарської, фінансової, облікової, правоохоронної, судово-слідчої та інших сторін життя, а також трудових взаємовідносин та соціального становища громадян (і обумовлених ним прав, обов'язків) [2].

Відповідні напрямки чітко регламентовані, документування виступає не тільки результатом, але і основним засобом цієї регламентації.

Таким чином, ми можемо відповісти на поставлене запитання: чи правомірно відносити книги і статті до документів? - Чи правомірно, якщо в них присутнє достовірне відображення реальності. Однак недоцільним є вузьке трактування терміна «документ», застосовне тільки при наявності реквізитів і юридичної сили (в колі «чистого» документування). Важливо врахувати, що межа між документом і недокументом визначена фактом адекватного (достовірного) відображення.

В силу цього на перший план виходить проблема достовірності відображення реальності за допомогою документування. Достовірність наявної в тексті інформації означає, що семіотичними засобами адекватно відображений фрагмент реальності [13].

Будь-який текст, відображений на носії, може розглядатися в якості документа, якщо він достовірно відображає реальність. Достовірність може бути підтверджена, а може матися на увазі (братися на віру). У колі «чистого» документування підвищена строгість цього критерію стає головною вимогою, що пред'являється до документа.

Цю вимогу забезпечити досить складно. По-перше, реальність динамічна (на певний відрізок часу відображення адекватне, а згодом – його немає). Тому достовірність має властивість історичності: завжди потрібно робити поправку на час створення тексту документа.

По-друге, можливості семіотичних засобів обмежені: допускаються деякі інтерпретації реальності, відступу від неї. Крім того, передача інформації передбачає перекодування певної якісної визначеності з одного носія на інший, при такій трансляції вкраплюються якісь збурення, зумовлені характером носія, особливістю використовуваної мови виразних засобів. Після кожного наступного перекодування з'являється щось таке, чого не було в попередніх фазах, і втрачаються деякі елементи колишньої якісної

визначеності. Інформація також може змінювати зміст, сенс, цінність в залежності від контексту (того семантичного поля, в яке вона потрапляє).

По-третє, відображення реальності (створення тексту) завжди здійснює суб'єкт – автор, який діє в межах своїх виразних можливостей, переваг, настроїв, пристрастей, тому в тексті нерідко присутній суб'єктивізм. Коли в комунікативних процесах беруть участь особи, в силу багатьох особистісних якостей (загальний і професійний розвиток та ін.) нездатні адекватно сприйняти / транслювати повідомлення, інформація змушено огрублюється і спрощується. Це призводить до її спотворення, неповноти, недостовірності [17].

По-четверте, документ опосередкований соціальним замовленням. В контексті тієї чи іншої ідеології в текст документа закладається певна задача, що нерідко вимагає деяких відступів від конкретної реальності. Та й правда багатолика, вона не вкладається в лінійну форму тексту. Однак відступ від достовірності часто допускають свідомо – з метою отримання деяких переваг (адже володіння інформацією забезпечує інформаційну перевагу, трансформовану в інші види переваг: економічні, політичні, особисті).

Можлива фальсифікація документів; при такій спланованій акції під зовнішнім виглядом достовірності майстерно захована недостовірність.

Все викладене нами показує, що достовірність відображення реальності вельми проблемна. Вироблені в «чистому» документуванні методи її посилення, підтвердження надають велику достовірність документу (порівняно з тими, достовірність яких не підтверджена). Ці методи, які поступово склалися в процесі еволюції способів документування, включають застосування спеціальних бланків, підпису, печатки, реєстраційних індексів і т. ін.

Основною відмінною характеристикою юридичного тексту є його уніфікованість, разом з шаблонними виразами і фразами в ньому використовуються кліше і стійкі словосполучення. Тексти з юриспруденції

маркуються наявністю імперативності, експресивної нейтральності, офіційності. За своєю стилістикою юридичні тексти є неоднорідними.

У роботі Е.А. Панкратової представлені різновиди стилістичних прийомів мови права, що залежать від ситуацій вживання.

1. Мова юридичних документів вживається при складанні договорів, законів, судових рішень, контрактів. Для неї характерний жорстко детермінований набір лексико-граматичного наповнення і певна текстова організація.

2. Мова, що використовується в долікарських та досудових процедурах: юридична консультація, поліцейський допит, попереднє слухання у справі і т.ін.

3. Мова судових засідань: питання / перехресні питання, виступи судді, мова обвинувача, захисника [42].

Правнича мова по суті своїй постає зразком стилю публіцистичного з певними елементами літературно-художнього, офіційно-ділового та наукового стилів. Неупередженість, безкомпромісність, категоричність, однозначність тлумачення – неодмінна вимога до юридичного мовлення.

Юридичні терміни не повинні трактуватися двоюко, їх завдання – забезпечення точності і визначеності відповідності законодавчим актам і юридичним приписам.

При аналізі літератури, яка описує мову закону, ряд авторів як першорядну вимогу висувають необхідність визначеності. Відхилення від цієї вимоги веде до подвійного тлумачення, що може ініціювати неправильне розуміння сенсу судових приписів і помилки в судових розглядах.

Одним із засобів, що забезпечують точність, а також лаконічність у правничих текстах, є термін. Використання термінів сприяє досягненню лаконічності, компактності, необхідної стислості, що дає можливість уникнення невиправданих повторень і очевидно перевантажених синтаксичних конструкцій [42].

Незважаючи на вищесказане, слід, однак відзначити, що мова права тісно пов'язана з соціальним життям суспільства, отже, юридичні терміни наділені національно-культурним компонентом, оскільки відображають специфіку національних правничих культур. Терміни, які є інструментом вербалізації універсальних понять, наділені національно-культурним компонентом.

У юридичній літературі існує поділ, при якому виділяються три види юридичних термінів:

- 1) загальноповживані терміни, які використовуються в повсякденному мовленні та є зрозумілими для всіх;
- 2) спеціально-юридичні терміни, які володіють особливим правовим змістом («акредитив», «позовна заява» і т.ін.). Такі терміни служать для позначення юридичних понять, вираження юридичних конструкцій, галузевої типізації і т.ін.;
- 3) спеціально-технічні юридичні терміни, які відображають галузь спеціальних знань, наприклад, правила техніки безпеки, технічне обслуговування обладнання, проведення експертизи технічних рішень і т.ін.

Класифікація Д.І. Милославської представлена наступною групою термінів:

- 1) загальноповживані;
- 2) загальноповживані, що мають у нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення;
- 3) суто юридичні;
- 4) технічні [Цит. за: 41].

Дослідження класифікації юридичної термінології дозволяє вибрати адекватний варіант іменування явища при укладанні професійно орієнтованих текстів.

Українські юридичні термінологічні словосполучення нерідко пов'язані з лексикалізацією або фразеологізацією значень, складових компонентів словосполучення, наприклад:

право переважної покупки;
особлива грошова нагорода;
перша мова;
підприємство, на якому обов'язковим є членство в профспілці.

Помилки при складанні правничого документу можуть мати далекосяжні наслідки, аж до заподіяння моральної або матеріальної шкоди і пов'язаного з цим судового позову. Ось чому займатися складанням документів цього типу повинні тільки висококваліфіковані фахівці, які або мають юридичну освіту, або великий досвід складання якісних правничих документів [22].

Однією з особливостей синтаксису юридичних текстів є багаторазове вживання простих речень із ланцюжком однорідних членів. Основним елементом будь-якого юридичного документа є речення.

Речення, що вживаються у правничих текстах, наділені певними характеристиками.

1. Внутрішня логіка речень. Перше речення у правничому документі має бути логічно пов'язане із подальшим викладом, тобто певна інформація повинна проходити червоною ниткою через всю розповідь.

2. Стилість. Юридичний текст не містить зайвих описів і різних відступів, що означає виклад по суті.

3. Юридичні штампи і кліше. В юридичній мові існують стійкі вирази і комбінації слів, які є незмінними. Вони повинні бути введені до тексту за необхідності [22].

Висновки до розділу 1

У першому розділі було розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження терміна. Відзначено, що головною смислорозрізнявальною рисою, за допомогою якої можливо відділити терміни та звичайні слова, постає зв'язок термінів та наукових концепцій. Наявність такої екстралінгвістичної характеристики справляє значний вплив стосовно

мовного статусу терміна, оскільки склад терміна, як і слова, представлений досліджуваними фактами та їх теоретичним осмисленням. Проте для терміна характерне підпорядкування відповідно до законів тієї мови, в якій відбулося його створення та провадиться його активне функціонування.

Для представників різних наук притаманне вкладання власного, індивідуального розуміння поняття терміна. Це інспірується наявністю в кожній із наук особливих понять та уявлень, а також ресурсів для окремого, особливого передання цих понять і уявлень. Термінознавці зазначають, що для всіх цих підходів характерною є відсутність усталеності та єдиних основ для того, аби термін було визначено.

Терміносистема розглядається як «вираження в мові складної за своєю структурою метамовної теорії. Специфіка відносин між теорією (поняття), терміносистемою (термінологічні одиниці) і дійсністю, що описується (об'єкт вивчення в теорії) підкреслюють важливість логіко-філософського підходу.

Терміносистема є частиною мови. Терміни – лексичні одиниці, що мають у своїй семантичній структурі особливості, які можна пояснити з допомогою лінгвістичних методів.

Необхідність застосування термінознавчих методів пов'язана зі специфікою терміносистеми як «цілісності, що функціонує за певними законами, і як комплексу елементів, що мають характеристики, невластиві лексиці загальноживаної мови.

Будь-яке дослідження термінів і терміносистем має ґрунтуватися на розмежуванні синхронічного, діяхронічного (історичного) та синхронно-діяхронічного підходів до опису термінологічних систем. Отже, дослідження термінів і терміносистем вимагає групи методів, тобто комплексного синхронно-діяхронічного методу опису терміносистеми.

Слід відзначити існування в сучасній науці про мову кількох підходів до вивчення систем термінів та їх еволюції. Проте саме комплекс методів синхронно-діяхронічного підходу дозволяє досліджувати форму термінологічної системи, її понятійно-структурні особливості, логіко-

семантичні відносини елементів системи, еволюцію цих відносин, а також особливості зміни самої терміносистеми як цілості.

Юридичні тексти в силу певної специфіки повинні бути недвозначними і достовірними; вони мають імперативний характер і певним чином розв'язують спірні ситуації, виробляють стандарти і норми соціальної поведінки.

Розглянувши низку мовних особливостей організації правничого тексту, слід особливо виокремити той факт, що побудова результативної міжкультурної правничої комунікації залежить від ряду чинників:

- 1) знання правничої термінології;
- 2) знання стилістики правничих текстів різних різновидів, характерної для мови оригіналу та мови перекладу;
- 3) знання правничих дефініцій;
- 4) вільна орієнтація в концептуальних правничих картинах світу обох комунікантів.

Правнича лінгвістика виникла відносно нещодавно, відтак, дослідженню мовної специфіки правничого тексту ще не приділено достатньо уваги, тому виникає необхідність у більш акцентованому фаховому вивченні зазначеного питання.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНИЙ І СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1. Шляхи формування терміносистеми права в сучасній українській мові

Інтенсивні трансформаційні процеси кінця XX – початку XXI ст. у Центрально-Східній Європі, безпосереднє сусідство України з європейськими державами та намагання наблизитися до єдиної європейської системи права вимагають відповідних змін у системі чинного законодавства і в регулюванні правових відносин. Відкрита політика незалежної України сприяє поглибленню культурних, наукових, економічних, політичних та інших зв'язків. Оскільки регулятивом всіх сфер суспільного життя є право, юридична мова (або правнича), яка їх обслуговує, набуває великого значення.

У зв'язку з цим виникає потреба впорядкування та унормування, а іноді навіть переструктуризації національної юридичної терміносистеми. У випадку України це питання стоїть досить гостро з огляду на розширення сфери функціонування української мови, що набула статусу державної. Останнім часом все більш перспективним напрямком стає юрислінгвістика – нова міждисциплінарна галузь, яка синтезує правознавство і лінгвістику.

М. Б. Вербенец у своєму дисертаційному дослідженні [19] пропонує загальну періодизацію розвитку юридичного термінознавства в Україні, що складається з п'яти етапів. З цією метою дослідницею розрізнено час виникнення юридичної термінології та початок її свідомого творення як особливої функціональної підсистеми національної мови.

Підкреслимо, що неосемантизація є продуктивною, корисною і сприяє розвитку мови. Серед юридичних неосемантизмів можна виділити такі групи термінів:

- 1) загальновживані терміни;
- 2) загальновживані терміни, що на початку творення мають у нормативному акті більш вузьке спеціальне значення;

- 3) власне юридичні терміни;
- 4) технічні терміни [67, с. 55].

2. Запозичення. У своєму безперервному розвитку, хоча й різному в різні історичні періоди, неоднаковому за інтенсивністю, розмірами, характером, «наука тяжіє до єдності попри мовні кордони і бар'єри ідеологій», а «мова як елемент національної культури природно прагне неповторності, являє світові унікальний духовний портрет нації» [5, с. 34]. Тому у практиці термінотворення обов'язково виявляються дві посилювані екстралінгвальними та інтралінгвальними факторами тенденції: до нормативного збереження національної самобутності мови і до термінологічних запозичень. При цьому в обох тенденціях наявною є обов'язкова спільна умова — номінувати спеціальне поняття точно і достатньо повно.

Важлива роль у процесі запозичення належить перекладачеві (інколи перекладацьку діяльність називають джерелом появи нових термінів). Переклад — це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, а й випробування мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою. І якщо в юридичній мові бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити відповідний лексичний еквівалент. Такий еквівалент можна створити двома способами, а саме: використання першоджерельного терміна або його транскрибованої версії — пряме запозичення (агент, акція, гарантія, експорт, компанія, компенсація, контракт, ліцензія, менеджер); підбирання парафрази — роз'яснення; надання термінологічного статусу слову загального вжитку — термінотворення [14, с. 33-35].

І хоча переклад правових текстів не має бути інтерпретацією, уникнути суб'єктивного підходу досить складно. Як свідчать спеціальні дослідження, складність перекладу правових текстів пояснюється тим, що кожне слово має не лише своє основне значення, а й деякі нюанси, які сформувалися в результаті його розвитку в певному контексті; юридична мова навіть у межах

однієї мови розглядається як окрема мова, слова та фрази можуть мати специфічне значення, яке формувалося століттями, або ж бути відкритими для тлумачення; у кожній мові наявна чимала кількість слів, які мають однакове походження (наприклад, від латинських слів), які можуть по-різному трактуватися правовим лексиконом різних мов; існують різні версії однієї мови, які можуть різнитися синтаксично, лексично та семантично; кожна мова має свої граматичні особливості: існують мови, яким не властиві граматичні часи, одні мови мають більше способів чи видів дієслів, інші – менше.

Перекладач несе велику відповідальність, оскільки термін, створений ним, стає частиною рідної мови і в подальшому продовжує існувати незалежно. У цьому процесі важливо уникати помилкового вживання, тому в пошуках адекватного еквівалента орієнтиром мають бути офіційні тексти інших мов.

Здебільшого ж якість перекладу залежить від рівня кваліфікації перекладача: перекладачі-лінгвісти та галузеві фахівці мають різні підходи до перекладу. Саме це часто стає причиною невдалого перекладу. Тому перекладачі-лінгвісти повинні розумітися у відповідній галузі – у даному випадку йдеться про специфіку юридичної термінології, а творці права — не ігнорувати правила мовознавства.

Досягнення високої якості, ідентичності та адекватності перекладу – першочергове завдання та ознака подолання лінгвоетнічного бар'єра. Щодо юридичних текстів відповідна практика діє в адміністрації Європейського Союзу, де юристи перевіряють перекладені тексти, а в Суді Європейського Союзу перекладацька діяльність здійснюється виключно юристами [59]. Запозичення такої практики може бути реальним лише за наявності високої мовної культури юристів; вільного володіння іноземними мовами, синтезованими лінгвістичними та правовими знаннями, навичками їх застосування; розуміння особливостей терміносистем; державної зацікавленості.

Продуктивним для українського юридичного термінотворення є дериваційна актуалізація іншомовних (переважно грецьких чи латинських) морфоелементів, які набули статусу інтернаціоналізмів: а) префіксів: анти-/anty-, де-/de-, дис-/dys-, інтер-/inter-, контр-/kontr-, що на початку творчого шляху концентруються в розрядах іменних основ (*антидержавний; демаркація; дискваліфікація* тощо);

б) префіксоїдів: квазі-/quasi-, макро-/makro-, мікро-/mikro-, фото-/ foto (*квазігроші, фотографія (криміналістична)* та ін.) [12, с. 11]. Процес актуалізації словотвірних префіксоїдів і суфіксоїдів в українській мові відбувається на тлі їх активного використання в інших мовах, зокрема польській, що дозволяє говорити про тенденцію використання названої словотвірної моделі у мові права, яку сучасні термінологи називають суперсистемою.

3. Неологізація. Ще однією моделлю творення термінів є неологізація, зокрема авторська, тобто саме створення нових термінів. Академік А. Ю. Кримський, головний редактор «Російсько-українського словника правничої мови» (1926 р. видання), зазначав, що «суть праці над термінологією є в тім, що термінолог [...] творить нове слово-термін (новотвір) з кореневих мовних основ [...], згідно із законами словотворення української мови [28, с. 68].

Термінологічні неологізми, тобто новостворені в межах даного термінологічного лексикону вербальні одиниці, — це передусім питомі неологізми. В українській мові вони широко використовуються як еквіваленти іншомовних термінів у перекладних термінологічних словниках, зокрема при калькуванні терміноодиниць, що входять до так званих «первісних лексиконів», наприклад англ. *leasing* > *лізинг*; *subleasing* > *сублізинг* і т. д. Адже національна мова має свою словотвірну систему, яка є настільки розвинутою й дериваційно перспективною, що здатна задовольнити всі потреби даного комунікативного соціуму. Привертає увагу характерний для української мови спосіб неологізації, яким є термінотворення віддієслівних і відприкметникових іменників за допомогою суфіксів, наприклад: *бездітний* >

бездітність; здатний до праці > працездатність; конфіскувати > конфісування; припинити діяльність > припинення діяльності та ін.

Р. А. Будагов стверджував, що вигаданих довільних неологізмів, зазвичай, не буває в жодній з індоєвропейських мов. Вигаданих слів «[...] нараховуються одиниці, тому вони й не можуть змінити загального становища [...] Якщо ж узяти до уваги те, що довільність навіть і цих трьох-чотирьох слів може бути взята під сумнів..., то вийде, що вигаданих слів зовсім не існує» [17, с. 53]. Спроби штучної побудови таких слів, на думку вченого, мають закінчитися повною невдачею, адже термін обов'язково має бути вмотивованим.

Ермар Свадост, навпаки, вважає такий спосіб досить вдалим для номінації мовних понять. На сьогодні існують певні спроби документально унормувати процес неологізації. Так, Технічний комітет стандартизації науковотехнічної термінології Держстандарту і Міносвіти України (ТК СНТТ) зазначає, що «для позначення сформульованого поняття (якщо немає потенційних термінів, які можуть відтворити потрібний відтінок значення), термінолог, відповідно до законів словотворення, творить нове слово-термін або термінологічне словосполучення з кореневих мовних основ, надаючи йому, за допомогою відповідних префіксів та суфіксів, потрібного відтінку в значенні» [43].

4. Інтернаціоналізація. Від звичайних запозичень інтернаціоналізми відрізняє насамперед те, що запозичується не тільки зовнішня, а й внутрішня форма. Відповідно, «будь-який елемент може називатися інтернаціональним лише тоді, коли він зустрічається принаймні у трьох неспоріднених мовах» [27, с. 45].

Інтернаціоналізми, як правило, не вважаються елементами окремо взятої мови, бо за такої ситуації вони перестануть бути інтернаціональними, заперечуватиметься характер їхньої інтернаціональності. З іншого боку, чужими для тієї чи іншої мови назвати їх теж досить важко, бо це знову призведе до заперечення їхнього інтернаціонального характеру, оскільки

інтернаціональне за внутрішньою сутністю не може бути для когось чужим, якщо воно справді інтернаціональне.

Юридична термінологія України має значну кількість інтернаціоналізмів у складі терміносистеми юридичної мови. Окрему частину в ній складають терміни, які відносять до латинізмів – термінопонять, запозичених із римського права, яке набуло досить високого рівня розвитку і було чудовим взірцем для наслідування. До цього часу такі інтернаціоналізми можна знайти практично в кожній європейській мові, а надто, якщо проводити поняттєві й лексичні паралелі між польською та українською мовами, зважаючи на їхні історичні зв'язки та історично зумовлену схожість у багатьох аспектах системи права. Наприклад, з укр. *кодекс* через пол. *kodeks* з лат. *codex*; укр. *амністія* через пол. *amnestia* з лат. *amnestia*; укр. *кримінологія* через пол. *kriminologia* з лат. *crimen* + грец. *logos* тощо.

Окреслена ситуація зумовлена тим, що в Європі тривалий час грецька та латинська мови були міжнародними і вважалися мовами науки. Відповідно, ця ситуація привела до того, що латинська лексика перетворилася на джерело поповнення наукової термінології в усіх сучасних європейських мовах.

Оскільки класична латинська мова сама була переповнена грецькими запозиченнями, то грецька мова теж стала лексичним резервом для побудови універсальних із погляду функції та нових в системах національних мов термінів. Можна вважати, що саме терміноелементи греко-латинського походження є справжніми інтернаціоналізмами, оскільки вони не належать до жодної з живих мов, і тому є однаково чужими та одночасно рідними будь-якій мові.

Сьогодні з питанням інтернаціоналізації лексичного складу мови, на думку переважної більшості слов'янських учених, пов'язаний процес нормування термінології. Гармонізація термінологічного лексикону, як позиція сучасних термінологів, полегшує рух професійної комунікації на міжнародній арені. Саме ці ідеї становлять наукову основу, зокрема

Варшавської термінологічної школи, серед представників якої є такі вчені, як: С. Гайда, М. Мазур, В. Новицький, З. Стоберський [20, с. 106].

Стосовно словотвірного аспекту термінотворення М. Вербенц запропонувала таку класифікацію словотвірних типів термінів у юридичній термінології:

1. Терміни — кореневі слова:
 - а) коренева питома лексика (*закон, право, уряд* та ін.);
 - б) запозичена непитома лексика (*ембарго, концесіонер* та ін.).
2. Похідна лексика:
 - а) терміни, утворені за допомогою суфіксації (*законний, урядовий, правовий* та ін.);
 - б) терміни, утворені за допомогою префіксації (*перешкода, недоторканість* та ін.);
3. Терміни — складні слова (*злочинець, наймодавець* та ін.).
4. Терміни-словосполучення (*безпека руху, демонстрація сили* та ін.).
5. Терміни-аббревіатури (*КК, ЦК, ЦПК* та ін.).

2.2. Словотвірні особливості української термінології в сфері права

Історія термінотворення — «процес зміни одного періоду формування й становлення терміносистеми на інший, за якого простежується тісний зв'язок кожного наступного з попереднім, що в цілому становить безперервний рух і розвиток» [19].

У межах проведеного дослідження термін сприймається як виражений у вербалізованому вигляді результат професійного мислення, найважливіший елемент професійної комунікації. У межах конкретної терміносистеми між словами-термінами встановлюються, передусім, «відносини між відповідними даним термінам поняттями, існування терміна та його функціонування багато в чому залежить від внутрішньої організації конкретної терміносистеми та чинних для цієї системи понять» [51, с. 62].

У цій ситуації слово, яким є названий термін, залишає лексико-семантичну систему загальнолітературної мови, проте зберігаючи всі семантичні та формальні ознаки слів та словосполучень природної мови. У результаті когніції, коли система позначення спеціальних понять наділяє слово-термін «певними синтагматичними властивостями (однозначністю, відносною точністю дефініції та поняття, системністю, повнозначністю та ін.), термін починає використовуватися та функціонувати як спеціальне поняття» [51, с. 47].

В результаті дослідження також було з'ясовано, що не завжди термін характеризується наявністю точних семантичних меж та здатністю висловлювати точно окреслене поняття. Наявними постають відхилення від характеристик, які можна побачити в деяких термінологіях або при розгляді окремих термінів. Відтак, можна припустити, що, загалом властивості та вимоги до терміну є певними тенденціями, що реалізуються більшою чи меншою мірою. Перераховані вище вимоги та властивості термінів широко використовуються як при впорядкуванні термінів, так і при виділенні основних типів терміна.

З усього вищесказаного можна дійти висновку, що з перелічених підходів і аспектів вивчення термінів більшість із них перегукуються один з одним. Можливо, саме тому сьогодні дедалі більша кількість досліджень особливостей появи та функціонування термінів у мові ґрунтується на когнітивних методах та підходах до вивчення спеціалізованої лексики.

В останні роки з'явилося багато наукових праць, присвячених багатоаспектному дослідженню терміна. Однак справедливим буде відзначити невирішеність і навіть дискусійність багатьох питань, які вирішуються в рамках термінознавства. Так, досі не існує однозначного вирішення питання про часткову природу терміна, про природу термінологічності словосполучень номінативного типу, про когнітивну природу терміна, про антропоцентричність терміну та багато інших. Вирішення кожного з

наведених питань вимагає, передусім, відповіді на питання стосовно сутності терміна.

Особливості вивчення термінів розглядаються в циклі студій Л. М. Алексєєвої. На думку дослідниці, контекст дозволяє «встановити зв'язок між терміном та його предметною областю через ідентифікацію поняття» [7, с. 81]. Термін функціонує у науковому тексті, виконуючи функції «стройового елемента» [7, с. 72]. Л. М. Алексєєва вказує на те, що опис функціонування терміна зводиться до аналізу способів його визначення, а також принципів вживання терміна у тексті [7, с. 49].

Важливість діяхронічного підходу до вивчення терміносистем пояснюється лише тим, що наукові знання (чи наукові теорії) постійно еволюціонують. Отже, змінюються моделі теорій – терміносистеми.

Діяхронічна лінгвістика. Опис змін лінгвістичної терміносистеми передбачає вихід на три основні типи семантичної еволюції термінів: розширення, звуження та зсув значення, про які докладно йдеться, наприклад, у роботі С. Ульмана [50, с. 251].

Зауважимо, що одним із чільних методів опису термінів у синхронії є компонентний аналіз. Важливість даного методу для історико-семантичного дослідження наголошується у роботі Л. І. Чулінди [65, с. 88]. Виявлення сем у значенні термінів на різних синхронних зрізах та порівняння отриманих результатів дозволяє зафіксувати кількісні (число сем) та якісні (ступінь реалізації значення терміном) зміни в діяхронії.

Важливість діяхронічного підходу до вивчення терміносистем підкреслюється у роботах Л. І. Чулінди [65, с. 45], що розглядає історико-описовий метод у рамках лінгвістичного підходу. До рушійних сил семантичних трансформацій терміносистем Л. І. Чулінда відносить «сукупність, представлену гносеологічними, логічними та психологічними причинами» [65, с. 97].

У роботі Л. І. Чулінди доводиться той факт, що зіставлення значень одного терміна у діяхронії дозволяє встановити зрушення:

1) на сигніфікативному рівні, який, на думку дослідника, постає «первинним у структурі значення терміна, оскільки не завжди правомірно говорити про наявність денотату у лінгвістичних термінів, що мають семантику найвищої абстракції» [64, с. 62];

2) на денотативному рівні: Л. І. Чулінда виділяє зміни, пов'язані з безпосередньою трансформацією денотату, «що позначається терміном, та зміни, пов'язані з розвитком знань дослідників про цей предмет (сам денотат при цьому не змінюється)» [64, с. 59]; дослідник наголошує на закономірному «ослабленні співвіднесеності терміна з об'єктом, що він висловлює, що пояснюється абстрактністю певних об'єктів дійсності» [64, с. 32];

3) на конотативному рівні, зміни на якому розглядаються в роботі Л. І. Чулінди як причина порушення «інтелектуальної чистоти» терміна: первісне значення терміна включає поняття об'єкта дійсності з точки зору конкретного автора, його дослідницького досвіду, філософських поглядів і т.ін. Тому необхідною постає «наступність підходу до вивчення поняття під час використання термінів певної терміносистеми» [64, с. 35].

На думку дослідника, часто виникає необхідність у визначенні особливостей співвідношення способів розуміння об'єкта у різних лінгвістичних концепціях. Через це мовознавцям слід звертатися не лише до аналізу об'єкта, а й до розгляду його трактування в різних теоріях: унаслідок цього виникають «метатеоретичні побудови» [64, с. 42].

Юридична термінологія починала утворюватися одночасно з виникненням права. «Перші юридичні документи (Закони Хаммурапі, Закони дванадцяти таблиць, закони Ману, Руська правда, Саксонське зерцало) є основними джерелами виникнення правової термінології та юридичних конструкцій» [33].

Розвиток української юридичної термінології тісно пов'язаний з історією національного права, законодавства, української державності й української мови. Українська юридична термінологія своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини – доби звичаєвого права. Найдавніші зразки юридичної

термінології дохристиянської Русі X ст. містять Правда Руська, Договори руських із греками 907, 911, 944 рр. . Також важливими пам'ятками руського права періоду Київської держави були князівські церковні устави, ряд указів та грамот, серед яких потрібно відзначити такі: «Устав князя Володимира», «Устав князя Ярослава», «Устав новгородського князя Всеволода», «Уставна грамота, дана новгородським князем Всеволодом церкві на опоках», «Устав новгородського князя Святослава», «Уставна грамота Смоленського князя Ростислава». У цих уставах ми знаходимо правові норми, які не зафіксовані в Руській Правді. Вони фіксують терміни на позначення: 1) видів злочинів; 2) видів покарань; 3) судочинства і судових посадових осіб.

Одними із перших вагомими джерелами виникнення української правової термінології були Статути Великого князівства Литовського. Вони були результатом використання і творчого опрацювання місцевого звичаєвого права, литовського, німецького, польського цивільного законодавства. Їх методологічним підґрунтям стали ідеї римського права. У цих писемних пам'ятках засвідчено кількасот термінів цивільного права.

До числа основних лексико-семантичних процесів у сучасній юридичній термінології можна віднести такі термінотворчі техніки: неосемантизація, неологізація, поповнення термінолексикону запозиченнями та інтернаціоналізмами.

У термінотворенні неосемантизація є домінантною технікою, оскільки вона передбачає набуття лексемою нових семантичних значень через глибоке і тривале переосмислення нового вжитку семи слова. Серед неосемантизмів виділено дві підгрупи:

а) неосемантизми, що виникли внаслідок використання в межах даного термінологічного лексикону нового значення термінів інших систем, водночас зберігаючи первинну семантичну прозорість (транстермінологізація): *еталон*, *фонограма* та ін.;

б) неосемантизми, що виникли як результат переносного вживання слів загальнонаціональної мови (термінологізація і семантична деривація): *злиття, правила* та ін.

У групі неологізмів розглянуто три основні класи нових термінологічних одиниць:

- а) одиниці, побудовані виключно на питомій основі: *суд, свідок* та ін.;
- б) одиниці, створені на питомій основі, але з використанням іншомовних терміноелементів: *екс-голова, субпідряд*;
- в) одиниці, створені виключно на базі терміноелементів іншомовного походження: *контрабандист, сублізінг* та ін.

Принциповою різницею між запозиченнями та інтернаціоналізмами є кількість мов, у яких зустрічаємо даний термін: інтернаціоналізм – це особливий тип запозичення, що існує паралельно в щонайменше трьох неспоріднених мовах. У результаті аналізу шляхів запозичень, зокрема лексичних, було виявлено, що нові терміноодиниці входили до української мови з латинської та грецької мов, пізніше – переважно з німецької та французької, безпосередньо або опосередковано (часто за посередництвом польської).

Запозиченими через мову-посередника з першоджерела виявлено такі терміноодиниці: *абсолютизм* – *absolutyzm* (франц. *absolutisme* від лат. *absolutus*), *вердикт* (англ., франц. *verdict* від лат. *veredictum*), *диктам* (нім. *Dictat* від лат. *dicto*), *контрабанда* (італ. *contrabando* від лат. *contra* та італ. *bando*) та ін. У наш час юридичні терміни здебільшого запозичуються з англійської мови.

Далі розглянемо типи дериваційних моделей. Зосередимо увагу на словотвірних значеннях терміноелементів, визначенні їхніх структурних типів юридичних термінів – слова, словосполучення, аббревіатури, та використанні дериватів у практиці укладання фахових словників.

Серед моделей термінотворення виділено і проаналізовано афіксальне словотворення (пре- та суфіксальні деривати), осново- і словоскладання, а

також аббревіацію. Названі дериваційні моделі передбачають використання як внутрішніх ресурсів мови, так і запозичення інтернаціональних морфем.

Найпоширенішими словотвірними префіксами в юридичній терміносистемі української мови є: від-, пре-, при-, пере-, ви-, до-, за-, на-, об-, роз- тощо. Префікси в аналізованій терміносистемі утворюються найчастіше на основі:

- а) прийменників: без-, в-, від-;
- б) часток, переважно не-;
- в) інших префіксів: недо-, обез-;
- г) префіксоїдів: віще-, екс-, теле-, авто-, екс- та ін.

За характером функцій і семантикою всі префікси поділяються в юридичній терміносистемі на три типи:

- 1) найдавніші іменні пра- – з функцією віднесеності до певного історичного періоду;
- 2) спільні для іменників та прикметників: не-, недо-, без-, між- – з функцією кореляцій семантичних відношень (опозиції, співмірності, неповноти та ін.);
- 3) спільні для іменників і дієслів: до-, за-, на-, пре-, пере-, од- – з функцією конотативних уточнень семантичного обсягу терміна.

Серед найпоширеніших суфіксів у сфері творення юридичних термінів можна виділити:

- а) іменниковий суфікс -ник зі значенням особи чоловічого роду і жіночий відповідник -ниц-я (пор. з пол. -nik-/-nic-a);
- б) іменниковий суфікс -тв-о зі збірним значенням (пор. з пол. -tw-o);
- в) віддієслівно-іменникові суфікси -анн-я (-янн-я), -енн-я, -інн-я (-їнн-я) зі значенням дії, стану, процесу (пор. з пол. -an-ie (-jan-ie), -en-ie (-jen-ie);
- г) іменниковий суфікс -тель зі значенням особи (пор. з пол. -ciel);
- г) іменниковий суфікс -ість із абстрактним значенням (пор. з пол. -ość);
- д) суфікс -ин-а зі значенням одиницності; е) дієслівні суфікси -ота-ти, -оті-ти, -ну-ти зі значенням дії (пор. з пол. -pa-ć).

Аналіз матеріалу свідчить, що особливістю юридичного термінотворення є закріплення за афіксами сталих термінологічних значень: анти- у значенні протилежності поняттю, вираженому коренем; віце- в назвах осіб, що мають високі посади у значенні „другий”; ре- – повторюваність; суб- – підпорядкованість.

Також було розглянуто основні моделі словоскладання та основоскладання, що зустрічаються в українському юридичному термінотворенні. Проаналізовано продуктивність безафіксальних та афіксальних способів слово- та основоскладання. Серед складних термінів типовими є двоосновні, такі як: злочин, очевидець та ін.

Серед складених юридичних термінів за морфологічною будовою виділено такі структурні типи:

1. Субстантивні (іменник у головній ролі), що поділяються на:
 - а) іменник + іменник: *слухання справи*;
 - б) іменник + прикметник: *бюджетна дотація*;
 - в) іменник + числівник: *четверта влада*;
 - г) іменник + прийменник: *угода про працю*.
2. Ад’єктивні (прикметник або прийменник у головній ролі), серед яких виділяємо:
 - а) прикметник + іменник: *небезпечні наслідки*;
 - б) прикметник + прийменник: *відповідальний за шкоду*.
3. Дієслівні (головний компонент складеної дериваційної моделі – дієслово):
 - а) дієслово + іменник: *внести проект*;
 - б) дієслово + прийменник: *взяти в кредит*.

Характерним для нормативних актів є формування багатослівних термінологічних словосполучень, що складаються з трьох і більше слів, напр., *злочин проти громадського порядку, відповідність конституційній нормі* та ін.

Виявлено, що і нормативні акти, і юридична фахова література насичені ініціальними абревіатурами та усічено-словесними утвореннями типу: *ВР, КК, ЦПК, Держстандарт, Київміськрада* та ін.

2.3. Провідні словотвірні моделі термінів сфери права в сучасній українській мові

Останні десятиліття характеризуються наявністю значних змін у сфері політичних та економічних міжнародних відносин. У наш час у всьому світі та в Україні зокрема відзначається розширення міжнародних зв'язків та співробітництва у різноманітних сферах економіки. Виконання будь-якої діяльності міжнародного рівня вимагає наявності офіційного документу (договору, контракту, угоди тощо), що підтверджує серйозність відносин між сторонами співробітництва та визначає їхні обов'язки один перед одним.

Одним із чинників ефективності такого роду діяльності є грамотно складена та адекватно перекладена документація. У зв'язку з цим сторони співробітництва потребують професійно виконаного перекладу договорів та контрактів, що являють собою найбільш широкую групу документів, що застосовується у всіх сферах життя суспільства.

Якщо в правничій термінології однієї мови немає ідентичного за змістом “іноземного” терміну або іншого терміну, який позначає значення “іншомовного” терміну, рекомендується використовувати такі способи подолання ситуації неперекладних правничих термінів:

- 1) запозичення,
- 2) роз'яснення,
- 3) термінотворення.

Розглянемо випадки застосування цих способів на конкретних прикладах.

Запозичення – це спосіб, суть якого полягає у тому, що термін іншомовного походження транслітерується – текст іншомовного слова або словосполучення передається українськими літерами. Відтак цей спосіб є

найпростішим, оскільки дозволяє залишити термін незмінним, змінюється тільки його написання. Як наслідок застосування такого способу, до сучасної як економічної, так і правничої лексики увійшло багато іншомовних термінів. Серед найвживаніших наприклад такі усталені як: *аваль, агент, акцепт, акція, брокер, вексель, гарантія, дебет, дебітор, демпінг, депозит, експорт, емісія, імпорт, капітал, квота, компанія, компенсація, консигнація, контракт, кооперація, корпорація, кредит, ліцензія, менеджер, операція, пролонгація, чек, форс-мажор* та багато інших.

Дедалі частіше, в українській договірно-правовій практиці, набуває поширення цей спосіб: використовуються іншомовні терміни (наприклад: *дефолт* (англ. *default* – “невиконання” (обов’язку, платежу (несплата), процесуальних дій тощо)), *трансакція* (англ. *transaction* – “угода”, “операція”), тощо. Однак слід також приймати до уваги правила використання іншомовних слів в українській мові.

Роз’яснення- це спосіб, який, полягає у тому, що іншомовний термін або подібний український термін подається з додатковим роз’ясненням (у формі визначення чи пояснення). Роз’яснювати (визначати) термін рекомендується безпосередньо у тексті – замість оригінального терміну, у формі примітки до відповідної частини тексту, де вжито термін, який роз’яснюється або окремо у частині тексту, де роз’яснюються інші терміни.

Роз’яснювати зокрема рекомендується такі терміни, які не доцільно транслітерувати. Такими, наприклад є терміни, які позначають доктрини, виражені у фразеологізмах (*clean hands* – букв. “чисті руки”, “чесність, бездоганність поведінки”); *Rules against perpetuities* (“Правила проти вічних розпоряджень”, “доктрина недійсності угод, які встановлюють речові права з терміном виникнення більше ніж через 21 рік після смерті особи чи осіб, названих в угоді”) тощо [23].

Трапляються випадки, коли іншомовний термін можна або транслітерувати або роз’яснити, або ж зробити й те й інше, в залежності від контексту та його значення. Наведемо кілька прикладів. В англосаксонському

праві поширений термін *affidavit* (від лат. *affidare* – “довіряти (самому собі)”), яким позначають “письмовий документ, даний під присягою”. Оскільки в українському праві нема терміну, який точно передає значення *affidavit*, рекомендується або подавати його визначення або транслітерувати його українською мовою – “*аффідевіт*”[22].

Часом поширені іншомовні терміни, які хоча і зазнали транслітерації, перейнявши таким чином оригінальну концепцію терміну, мають і український відповідник. Вирішальним у прийнятті рішення стосовно способу перекладу є контекст. Наприклад термін *abandonment* може означати “відмова” (наприклад, від права), водночас у галузі страхування його транслітеровано (за ключовим словом) – *абандування*, і він означає “залишення предмета страхування на користь страхувальника”. Подібна ситуація з багатьма іншими термінами, як наприклад: *accept* – 1. “прийняття”, 2. “акцепт”, “акцептування”; *clearing* – 1. “звільнення від (митних) зборів”, 2. “кліринг”, “клірингова угода”; *endorsement* – 1. “схвалення”, “підтвердження”; 2. “індосамент” (як передаточний напис) тощо; *freight* – 1. “вантаж”, 2. “фрахт” (у морському праві) тощо.

Термінотворення – цей спосіб полягає у творенні нового українськомовного терміну і є поширеним особливо у сфері зовнішньоекономічної діяльності, застосовується найрідше остільки, оскільки його використання пов’язане із певним зрозумілим ризиком.

Щодо використання новотворів у договірно-правовій практиці, зазначимо, що таке допустиме за умови, якщо в цьому є потреба і сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) досягнуть згоди щодо змісту відповідних термінів[8].

Інтегральною ознакою юридичного дискурсу (надалі ЮД) виступає ситуація спілкування в юридичній сфері, яка разом з екстремовними чинниками визначає його диференційні мовні ознаки. Ситуація спілкування зумовлює головну комунікативну настанову будь-якого типу ЮД. Для отримання конкретнішої моделі того чи іншого типу ЮД доцільно

враховувати цілі, інтереси, бажання комунікантів, їхні соціальні ролі, статус, позиції.

Розглянемо приклад 1.

Зображення дозволяється поширювати чи відкрито демонструвати лише за згодою автора. Згода піддається сумніву у тому випадку, коли автор не отримує винагороди за свою розробку. Після смерті автора протягом 10 років вимагається дозвіл родичів автора. Родичами, згідно цього Закону, є чоловік або дружина чи співмешканець, а також діти автора. У випадку ж, коли немає ні чоловіка, ні дружини, ні співмешканця, ні дітей, вимагається дозвіл батьків.

У даному прикладі використовуються терміни: згода, винагорода; прийменники та словосполучення, які вживаються лише в документах (офіційно-діловий стиль): *протягом, згідно цього Закону*; типова тематична лексика: *автор, родич, чоловік або дружина, діти, співмешканець, батьки*.

Учасники ЮД відрізняються від комунікантів інших видів дискурсу:

- 1) адресат юридичного дискурсу — це масовий (узагальнений) і водночас достатньо визначений адресат, яким може і повинен бути кожен громадянин окремої держави;
- 2) для успішного спілкування у правовій сфері комуніканти повинні, з одного боку, знати право, з іншого — володіти правовою мовою;
- 3) законодавчі тексти (ЗТ) призначені для всіх громадян, тому мають бути чіткими за змістом, виразними та простими для сприйняття.

Розглянемо приклад 2.

Три найважливіші органи, що відповідають за прийняття рішень, наступні:

- *Європарламент, який представляє європейських громадян і обирається ним прямим голосуванням;*
- *Рада Європейського Союзу, яка представляє окремих країн-членів ЄС;*
- *Єврокомісія, що є гарантом інтересів ЄС.*

Ця «інституційна трійка» розробляє політичні програми та правові положення, що діють на території всього ЄС. Комісія пропонує принципово нові правові норми ЄС, але вони приймаються лише за згодою Парламенту та Ради ЄС.

У даному перекладі використовуються: типова тематична лексика: *Європарламент, європейські громадяни, Рада Європейського Союзу, Єврокомісія, Європейський Союз, країни-члени ЄС*; терміни: *органи, що відповідають за прийняття рішень, правові положення*; словосполучення: *бути гарантом, за згодою.*

Між адресантом і адресатом існує зв'язок у вигляді письмового законодавчого документа. Законодавець створює письмовий законодавчий документ і, крім прав та обов'язків громадян, перераховує конкретні правила, яких має дотримуватись адресат, і наслідки недотримання зазначених правил.

Юриспруденція належить до аргументативно-активних сфер. Право, насамперед Комерційне та Договірне право, імпліцитно передбачає наявність конфліктної ситуації, конфліктуючих аргументів і механізми їх запобігання чи усунення.

Вагоме місце у юридичному типі дискурсу займає спеціальна термінологія. Розглянемо конкретні приклади специфічної лексики, що вживаються у даному типі дискурсу: *свідцтво; захист авторських прав; свідцтво про походження товару; арбітражна угода; збиток, завданий третій особі; відшкодування, компенсація та інші.*

Аргументація у юридичному дискурсі, на відміну від аргументації у формальній логіці, не обмежується встановленням істини, маючи на меті здійснення мовленнєвого впливу на адресата таким чином, щоб він добровільно виконав спрогнозовані адресантом дії [42]. Особливість аргументації ЮД полягає в його жанровій специфіці, його належності чи співвіднесеності з офіційно-діловим стилем, якому притаманні такі стилістичні характеристики: точність, логічність, однозначність, послідовність і чіткість викладу, загальність і всеосяжність.

Розглянемо приклад 3.

Суд відповідає за дотримання європейського права. Рахункова палата перевіряє порядок фінансування заходів ЄС.

Даний приклад вказує на особливості перекладу ЮД. У прикладі використано: терміни: *суд ЄС, рахункова палата*; типова тематична лексика: *дотримання, фінансування*.

Юридичний та діловий типи дискурсів тісно пов'язані між собою і ці зв'язки обумовлені специфікою інформації, яка викладена у ділових контрактах, листах та інших типах документів. Переважна більшість бізнес-документів мають певну юридичну силу за своєю природою і пов'язані із правами та обов'язками. Будь-яке невиконання чи неналежне виконання положень ділового контракту, гарантійного зобов'язання, замовлення вирішуються у юридичному порядку, якщо не було досягнуто дружнього залагодження конфлікту між партнерами.

Юридичний термін за походженням може бути питомим національним (*відповідач, держава, закон, заповіт, злочин, суд, уряд*) або запозиченим, наприклад, *абандон* (франц.), *авізо* (італ.), *бойкот* (англ.), *вексель* (нім.), *евтаназія* (грец.), *омбудсмен* (швед.), *юриспруденція* (лат.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів утворено значну кількість юридичних термінів (*експертний висновок, імунітет свідка, кримінально-виконавче право*). Особливий вид запозичень – інтернаціональний термін латинського і грецького походження (*адвокат, алібі, інавгурація, конституція, політика, юстиція*). Власне, й саме слово термінологія складається з латинського елемента *terminus* – межа, та грецького *logos* – вчення [66, с. 325].

Найпоширеніші юридичні терміни та усталені словосполучення часто вживають без перекладу і передають за допомогою трансформації: *дефакто, де-юре, персона нон грата*. При цьому інтернаціоналізми слід відрізняти від екзотизмів, які означають специфічні явища правового побуту, звичаїв,

державного устрою, законодавчих актів окремих країн: *альтинг* (ісл.), *кнесет* (івр.), *кортеси* (ісп.), *судебник* (рос.), *хурал* (монг.), *шейх* (араб.).

За структурою юридичний термін може бути простим (слово) або складним (словосполучення), що характерно і для української, і для англійської мов. Терміни-слова за лексико-граматичною належністю поділяють на іменники, прикметники, дієслова та прислівники.

На думку П. М. Рабіновича, домінування іменникових форм зумовило субстантивний (лат. *substantivum* – іменник) характер терміносистеми права [66, с. 482]. Термінологічні сполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатокомпонентними (права людини, притягнення до кримінальної відповідальності). Серед юридичної термінології і номенклатурних назв дедалі більшого поширення набувають скорочені форми – аббревіатури (*Європарламент, Інтерпол, НАТО, ОБСЄ, Мін'юст, ЦГВК*).

Отже, проаналізовані мовознавчі дослідження вітчизняних і зарубіжних учених засвідчують, з одного боку, інтенсивність розвитку юридичної термінології впродовж останніх десятиліть, що пов'язане з інтерпретацією і глобалізацією світового розвитку, з другого боку, становлення і виділення окремої мовознавчої галузі – юридичної лінгвістики, у лоні якої зосереджені сьогодні всі наукові розробки актуальних проблем юридичної термінології. Разом із тим, аналіз функціонування юридичної термінології в Україні в усіх її вимірах (процес нормотворення, мовленнєва культура фахівців, упровадження усталених стандартів юридичної термінології на рівні держави) свідчить про непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування конструкцій із російської мови, невдалу синонімію, відсутність адекватних юридичних понять, низький рівень мовленнєвої культури (використання русизмів, діалектизмів, полонізмів тощо).

Аналіз сучасного стану термінолексики права, зокрема, закономірностей і тенденцій у творенні терміноодиниць цієї галузі, дозволяє виокремити цілу

низку словотворчих засобів та словотвірних моделей, які сприяють продукуванню її терміносистеми.

Одним з найпоширеніших афіксальних способів творення термінів права є суфіксальний спосіб. Його суть полягає в приєднанні питомих чи запозичених суфіксів до основ різних частин мови (твірна основа + словотвірний суфікс). У суфіксальному способі твірними основами можуть бути дієслівні, іменникові, прикметникові.

Для зручності опису словотворення тими чи іншими дериваційними способами виокремлено словотворчі моделі різних способів словотворення із зазначенням форманта й частиномовної належності твірної основи. Словотвірною моделлю називають схему творення слів у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але має різні морфологічні ознаки [6]. Суфіксальний спосіб творення термінів конституційного права представлений такими моделями:

Основа дієслова + суфікс -нн(я) – (V + -нн(я)). Для цих суфіксів мотиваторами є основи дієслів. Терміни, які творяться за допомогою суфіксів -**нн(я)**, позначають процес чи дію, спрямовані на об'єкт. Часто твірні основи для таких термінів містять суфікс -**ува**. Для творення термінів за цією моделлю використовуються також аломорфи -**анн(я)**, -**енн(я)**. Наприклад: *відання, голосування, засідання, звання, значення, клопотання, надбання, обрання, опитування, повстання, помилування, скликання, відрядження, населення, оповіщення, положення.*

Трапляються чимало випадків, коли суфікс -**нн(я)** приєднується до іншомовних твірних основ, наприклад: *адміністрування, балотування, блокування, делегування, дерегулювання, конституювання, панаширування, пікетування.* Зафіксовано також творення композитів за допомогою цих суфіксів: *віросповідання, волевиявлення, правопорушення, престолонаслідування, самовизначення, самоврядування.*

Основа прикметника + суфікс -ість – (Adj + -ість). Це ще одна з найбільш продуктивних моделей однослівних термінів конституційного

права. Суфікс **-ість** додається до твірних основ прикметників і утворює терміни, які виражають властивості предметів і часто вказують на узагальнену абстрактну ознаку: *бездомний* → *бездомність*, *безпритульний* → *безпритульність*, *відомчий* → *відомчість*, *власний* → *власність*, *виборний* → *виборність*, *відповідальний* → *відповідальність*, *гласний* → *гласність*, *довірений* → *довіреність*, *законний* → *законність*, *змагальний* → *змагальність*, *місцевий* → *місцевість*.

Слід зазначити, що суфікс **-ість** може додаватися також до запозичених та інтернаціональних основ: *диспозитивний* → *диспозитивність*, *емерджентний* → *емерджентність*, *інстанційний* → *інстанційність*, *колегіальний* → *колегіальність*, *конституційний* → *конституційність*, *легальний* → *легальність*, *легітимний* → *легітимність*, *національний* → *національність*, *преюдиціальний* → *преюдиціальність*.

Формант **-ість** виконує словотворчу функцію у складних термінах: *багатопартійність*, *деліктоздатність*, *дієздатність*, *єдиноначальність*, *законотворчість*, *миротворчість*, *правоздатність*, *правосвідомість*, *правосуб'єктність*, *правотворчість*.

Основа іменника + суфікс -ств(о) -цтв(о) – (N + -ств(о) -цтв(о))

Це ще одна словотвірна модель з високою продуктивністю. Крім суфікса **-ств(о)**, у словотворенні використовується також аломорф **-цтв(о)**. Ці суфікси найчастіше творять слова від іменника, що позначає назву особи, а також від абстрактних понять. Форманти поєднуються до питомих та інтернаціональних твірних основ. Наприклад, **-ство**: *громадянство*, *батьківство*, *верховенство*, *відомство*, *воєводство*, *графство*, *громадянство*, *князівство*, *королівство*, *міністерство*, *підданство*, *підприємство*, *регентство*, *флібустьєрство*; **-цтво**: *місництво*, *представництво*, *сумісництво*, *заступництво*, *підприємництво*, *свідоцтво*.

Ці афікси відзначаються також продуктивністю у творенні складних слів на зразок: *багатогромадянство*, *законодавство*, *самодержавство*, *судочинство*.

У похідних словах для творення іменників із словотвірним значенням «носії процесуальної дії» використовують наступні українські суфікси: **-ант, -ець, -ик, -ник, -ар, -ач**. Ці суфікси приєднуються до іменних і дієслівних українських та інтернаціональних основ: *автократ, адвокат, делегат, кандидат, біженець, виборець, іноземець, вибірник, виборщик, політик, захисник, керівник, посередник, комісар, спостерігач*.

Певним словотвірним суфіксам у терміносистемі конституційного права притаманна невисока продуктивність: **-к(а)**: *відпустка, відставка, прописка*; **-ок**: *обов'язок, податок, притулок*; **-ищ**: *селище* та ін. Трапляються номінації на позначення назви дії із суфіксом **-ува**: *вотувати, пікетувати, головувати, керувати*.

Префіксація. Порівняно із суфіксацією, префіксація, як спосіб творення термінів конституційного права, менш продуктивний. Він представлений поодинокими прикладами. Особливістю цього способу творення слів є те, що похідні слова належать до тієї ж частини мови, що й мотивувальні.

Префіксальне творення термінів представлене наступними морфемами: **без-**: (указує на відсутність чогось): *безгромадянство, бездомний, безпритульний, безробітний*. Варто враховувати закономірність: якщо такі слова мотивуються іменником, то тоді це префіксальний спосіб словотвору, наприклад *громадянство* → *безгромадянство*. Якщо ж мотивувальним словом є прикметник, то тоді це суфіксальний спосіб словотвору, наприклад: *бездомний* → *бездомність*.

не-: *виборність* → *невиборність*, *відповідальність* → *невідповідальність*, *дієздатність* → *недієздатність*, *довіра* → *недовіра*, *залежність* → *незалежність*, *обраність* → *необраність*, *осудність* → *неосудність*, *резиденти* → *нерезиденти*, *сумісність* → *несумісність*. Цей префікс має значення заперечення ознаки, процесу, що названі мотивуючим словом.

Усім наступним виділеним словотвірним префіксам притаманна невисока продуктивність, трапляються лише поодинокі випадки творення слів

із цими афіксами. Це префікси **анти-** (зі значенням заперечення): *антиконституційність*; **до-**: *довибори*; **спів-**: *співтовариство*.

Дослідниця І. М. Кочан виокремила в українській терміносистемі понад 200 міжнародних компонентів, які в словах уживають у препозиції [Цит. за: 33]. Стосовно права, то тут виокремлено лише поодинокі з них:

бі-: *біпатрид, біпатризм, біполід*;

де-: *денатуралізація, денаціоналізація, деполітизація, дерегулювання, децентралізація, де-юре, де-факто*;

дис-: *диспозиція*;

екс-: *експатріант, експатріація, екстериторіальність, екстрадиція*;

контра-: *контрасигнація, контрасигнатура*.

Отож на основі словотвірного аналізу термінів сфери права можна простежити ієрархію використання афіксальних способів творення термінів. Найактивнішим серед цього типу способів словотворення є суфіксальний. За його допомогою утворено найбільшу кількість однослівних термінів права. Більшість проаналізованих терміноодиниць є похідними від дієслівних основ. Найпродуктивнішим є творення віддієслівних іменників за словотвірними моделями **V + -нн(я), Adj + -ість**.

У багатьох словотвірних моделях твірним може виступати як питоме, так і запозичене з інших мов чи інтернаціональне слово. За допомогою префіксального способу словотворення утворено значно меншу кількість термінів права порівняно із суфіксальним. Префіксальне творення термінів представлене морфемами **без-, не-** та ін. Для творення нових термінів використовують також міжнародні компоненти: **бі-, де-, екс-** та ін.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було розглянуто словотвірні особливості термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові.

За основу при виділенні словотвірних типів одиниць юридичної термінології було взято класифікацію, розроблену М. Вербенец. Згідно з нею, виділено такі словотвірні типи юридичних термінологічних одиниць:

1. Терміни — кореневі слова:
 - а) коренева питома лексика;
 - б) запозичена непитома лексика.
2. Похідна лексика:
 - а) терміни, утворені за допомогою суфіксації;
 - б) терміни, утворені за допомогою префіксації;
3. Терміни — складні слова.
4. Терміни-словосполучення.
5. Терміни-аббревіатури.

Серед моделей юридичного термінотворення виділено і проаналізовано афіксальне словотворення (пре- та суфіксальні деривати), осново- і словоскладання, а також аббревіацію. Названі дериваційні моделі передбачають використання як внутрішніх ресурсів мови, так і запозичення інтернаціональних морфем.

Аналіз матеріалу свідчить, що особливістю юридичного термінотворення є закріплення за афіксами сталих термінологічних значень: анти- у значенні протилежності поняттю, вираженому коренем; віще- в назвах осіб, що мають високі посади у значенні „другий”; ре- — повторюваність; суб- — підпорядкованість.

Також було розглянуто основні моделі словоскладання та основокладання, що зустрічаються в українському юридичному термінотворенні. Проаналізовано продуктивність безафіксальних та афіксальних способів слово- та основокладання. Серед складних термінів типовими є двоосновні, такі як: злочин, очевидець та ін.

Серед складених юридичних термінів за морфологічною будовою виділено такі структурні типи:

1. Субстантивні (іменник у головній ролі);

2. Ад'єктивні (прикметник або прийменник у головній ролі);
3. Дієслівні (головний компонент складеної дериваційної моделі – дієслово).

Характерним для нормативних актів є формування багатослівних термінологічних словосполучень, що складаються з трьох і більше слів, напр., злочин проти громадського порядку, відповідність конституційній нормі та ін.

На основі словотвірного аналізу термінів сфери права можна простежити ієрархію використання способів творення термінів. Найактивнішим серед способів словотворення є суфіксальний. За його допомогою утворено найбільшу кількість однослівних термінів права. Більшість проаналізованих терміноодиниць є похідними від дієслівних основ. Найпродуктивнішим є творення віддієслівних іменників за словотвірними моделями **V + -нн(я), Adj + -ість**.

У багатьох словотвірних моделях твірним може виступати як питоме, так і запозичене з інших мов чи інтернаціональне слово. За допомогою префіксального способу словотворення утворено значно меншу кількість термінів права порівняно із суфіксальним. Префіксальне творення термінів представлене морфемами **без-, не-** та ін. Для творення нових термінів використовують також міжнародні компоненти: **бі-, де-, екс-** та ін.

ВИСНОВКИ

У першому розділі було розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження терміна. Відзначено, що головною смислорозрізнавальною рисою, за допомогою якої можливо відділити терміни та звичайні слова, постає зв'язок термінів та наукових концепцій. Наявність такої екстралінгвістичної характеристики справляє значний вплив стосовно мовного статусу терміна, оскільки склад терміна, як і слова, представлений досліджуваними фактами та їх теоретичним осмисленням. Проте для терміна характерне підпорядкування відповідно до законів тієї мови, в якій відбулося його створення та провадиться його активне функціонування.

Для представників різних наук притаманне вкладання власного, індивідуального розуміння поняття терміна. Це інспірується наявністю в кожній із наук особливих понять та уявлень, а також ресурсів для окремого, особливого передання цих понять і уявлень. Термінознавці зазначають, що для всіх цих підходів характерною є відсутність усталеності та єдиних основ для того, аби термін було визначено.

Терміносистема розглядається як «вираження в мові складної за своєю структурою метамовної теорії. Специфіка відносин між теорією (поняття), терміносистемою (термінологічні одиниці) і дійсністю, що описується (об'єкт вивчення в теорії) підкреслюють важливість логіко-філософського підходу.

Терміносистема є частиною мови. Терміни – лексичні одиниці, що мають у своїй семантичній структурі особливості, які можна пояснити з допомогою лінгвістичних методів.

Необхідність застосування термінознавчих методів пов'язана зі специфікою терміносистеми як «цілісності, що функціонує за певними законами, і як комплексу елементів, що мають характеристики, невластиві лексиці загальноживаної мови.

Будь-яке дослідження термінів і терміносистем має ґрунтуватися на розмежуванні синхронічного, діяхронічного (історичного) та синхронно-

діахронічного підходів до опису термінологічних систем. Отже, дослідження термінів і терміносистем вимагає групи методів, тобто комплексного синхронно-діахронічного методу опису терміносистеми.

Слід відзначити існування в сучасній науці про мову кількох підходів до вивчення систем термінів та їх еволюції. Проте саме комплекс методів синхронно-діахронічного підходу дозволяє досліджувати форму термінологічної системи, її понятійно-структурні особливості, логіко-семантичні відносини елементів системи, еволюцію цих відносин, а також особливості зміни самої терміносистеми як цілісності.

Юридичні тексти в силу певної специфіки повинні бути недвозначними і достовірними; вони мають імперативний характер і певним чином розв'язують спірні ситуації, виробляють стандарти і норми соціальної поведінки.

Розглянувши низку мовних особливостей організації правничого тексту, слід особливо виокремити той факт, що побудова результативної міжкультурної правничої комунікації залежить від ряду чинників:

- 1) знання правничої термінології;
- 2) знання стилістики правничих текстів різних різновидів, характерної для мови оригіналу та мови перекладу;
- 3) знання правничих дефініцій;
- 4) вільна орієнтація в концептуальних правничих картинах світу обох комунікантів.

Правнича лінгвістика виникла відносно нещодавно, відтак, дослідженню мовної специфіки правничого тексту ще не приділено достатньо уваги, тому виникає необхідність у більш акцентованому фаховому вивченні зазначеного питання.

У другому розділі було розглянуто словотвірні особливості термінологічних одиниць сфери права в сучасній українській мові.

За основу при виділенні словотвірних типів одиниць юридичної термінології було взято класифікацію, розроблену М. Вербенец. Згідно з нею, виділено такі словотвірні типи юридичних термінологічних одиниць:

1. Терміни — кореневі слова:
 - а) коренева питома лексика;
 - б) запозичена непитома лексика.
2. Похідна лексика:
 - а) терміни, утворені за допомогою суфіксації;
 - б) терміни, утворені за допомогою префіксації;
3. Терміни — складні слова.
4. Терміни-словосполучення.
5. Терміни-аббревіатури.

Серед моделей юридичного термінотворення виділено і проаналізовано афіксальне словотворення (пре- та суфіксальні деривати), осново- і словоскладання, а також аббревіацію. Названі дериваційні моделі передбачають використання як внутрішніх ресурсів мови, так і запозичення інтернаціональних морфем.

Аналіз матеріалу свідчить, що особливістю юридичного термінотворення є закріплення за афіксами сталих термінологічних значень: анти- у значенні протилежності поняттю, вираженому коренем; віце- в назвах осіб, що мають високі посади у значенні „другий”; ре- — повторюваність; суб- — підпорядкованість.

Також було розглянуто основні моделі словоскладання та основокладання, що зустрічаються в українському юридичному термінотворенні. Проаналізовано продуктивність безафіксальних та афіксальних способів слово- та основокладання. Серед складних термінів типовими є двоосновні, такі як: злочин, очевидець та ін.

Серед складених юридичних термінів за морфологічною будовою виділено такі структурні типи:

1. Субстантивні (іменник у головній ролі);

2. Ад'єктивні (прикметник або прийменник у головній ролі);
3. Дієслівні (головний компонент складеної дериваційної моделі – дієслово).

Характерним для нормативних актів є формування багатослівних термінологічних словосполучень, що складаються з трьох і більше слів, напр., злочин проти громадського порядку, відповідність конституційній нормі та ін.

На основі словотвірного аналізу термінів сфери права можна простежити ієрархію використання способів творення термінів. Найактивнішим серед способів словотворення є суфіксальний. За його допомогою утворено найбільшу кількість однослівних термінів права. Більшість проаналізованих терміноодиниць є похідними від дієслівних основ. Найпродуктивнішим є творення віддієслівних іменників за словотвірними моделями **V + -нн(я), Adj + -ість**.

У багатьох словотвірних моделях твірним може виступати як питоме, так і запозичене з інших мов чи інтернаціональне слово. За допомогою префіксального способу словотворення утворено значно меншу кількість термінів права порівняно із суфіксальним. Префіксальне творення термінів представлене морфемами **без-, не-** та ін. Для творення нових термінів використовують також міжнародні компоненти: **бі-, де-, екс-** та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абакумова Г. О. До питання про експресивність терміна. *Мовознавство*. 1981. №3. С. 85–88.
2. Абрамова Т.В. Диалогическое единство «просьба–реакция» (на материале русского и английского языков). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Воронеж, 2003. 20 с.
3. Авербух К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: Дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19. Иваново, 2005. 324 с.
4. Акулинина Т.В. Экстралингвистическая обусловленность особенностей английской терминологии компьютерной информатики: Дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2003. 157 с.
5. Алексієнко Л. А. Мова науки і національна мова. *Українська мова і сучасність* : зб. наук. праць. К., 1991. С. 33–35.
6. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминообразования : учеб. пособие по спецкурсу. Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 1998. 120 с.
7. Алексеева Л.М. «Лингвистика термина». Лексикология. Терминоведение. Стилистика. Сборник научных трудов. Москва-Рязань, 2003. 374 с.
8. Алексеева Л.М. Терминопорождение как основа научного творчества. М., 1998. 119 с.
9. Андрианов С. Н., Берсон А. С., Никифоров А. С. Англо-русский юридический словарь. М.: АБИ Пресс, 2009. 588 с.
10. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка: Учеб. пособие для студентов. М.: Дрофа, 2001. 288 с.
11. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М., 1986. 150 с.
12. Артикуца Н. В. Українська юридична термінологія. К., 1998. 38 с.

13. Арутюнова Н.Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М.: Советская энциклопедия, 1990. С.136-137.
14. Балтаджи П. Перекладацька діяльність як фактор формування сучасної системи юридичних термінів. *Сучасний вимір держави та права* : зб. наук. праць; за ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка. Миколаїв, 2008. С. 33–35.
15. Берг Е.Б. Основные инструменты профессиональной коммуникации в правовой сфере (терминология, оценочные понятия, дефиниции). *Языки профессиональной коммуникации: материалы международной научной конференции*. 2016. С. 15-17.
16. Бернет Дж., Уэллс У., Мориарти С. Деловое письмо. Москва, Высшая школа, 2003. 800 с.
17. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. Москва: Добросвет, 2003. 544 с.
18. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Москва, 1998. 530 с.
19. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2004. 15 с.
20. Вербенец М. Типологія системних відношень української та польської юридичних субмов *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Вип. 10. К., 2004. С. 103–115.
21. Глобенко О. А. Договорное право зарубежных государств. Москва: Изд-во Московского гос. ун-та приборостр. и информации, 2009. 1021 с.
22. Голощапова Т. Г., Дьяконова Т. Н. Латинизмы в официальном юридическом дискурсе. *Lingua mobilis*. 2014. № 3 (49). С. 54-59.
23. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2000. 312 с.

24. Данилов В.К. Репрезентация концептов CRIME и PUNISHMENT в британской и американской юридической терминологии. URL: <http://cheloveknauka.com/reprezentatsiya-kontseptov-crime-i-punishment-v-britanskoy-i-amerikanskoy-yuridicheskoy-terminologii#ixzz5mNWLjcF3> (Дата звернення: 11.10.2020).
25. Дейк Т.А. ван. Язык, познание, коммуникация. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
26. Демьянков В.З. Морфологическая интерпретация текста и структура словаря. *Вопросы кибернетики: Общение с ЭВМ на естественном языке*. М.: Научный совет по комплексной проблеме «Кибернетика», 1982. С.75–91.
27. Д'яков А. С. Основи терміотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти. К., 2000. 218 с.
28. Інструкція для складання словників ІУНМ. *Вісн. ІУНМ*. К., 1928. Вип. 1. С. 66–72.
29. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*: Сб. науч. тр. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 75-80.
30. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
31. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 264 с.
32. Квитко И.С. Термин в научном документе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1979. 22 с.
33. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 519 с.

34. Лекант П.А. Лінгвістика тексту в інтерпретації І.І.Ковалика. *Актуальні проблеми українського словотвору*. Івано–Франківськ, 1995. С.81–82.
35. Лозинская Р. Г. Документ как тип текста и его стилистические характеристики. Иркутск, 2003. 192 с.
36. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: Автореф. дис. канд. ... філол. наук: 10.02.17 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. К., 2007. 22 с.
37. Максименко Е. С. Национально-культурная специфика номинации универсальных правовых концептов, создающих научную картину мира, в английской и американской юридической терминологии. *Языки профессиональной коммуникации: материалы Международной научной конференции*. Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2003. С. 313-316.
38. Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. М.: НВИ–ТЕЗАУРУС, 1997. 158 с.
39. Найденова Н. С. Банковская и финансовая документация. М.: Высшая школа, 2010. 180 с.
40. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 8: Лингвистика текста. М., 1978. 479 с.
41. Овсяннік Р.П. Особливості англійської юридичної термінології в економічному дискурсі. *Матеріали 2-ї західно-регіон. наук.-метод. конф. викладачів іноз. мов вищих навч. закладів “Лінгво-дидактичний плюралізм навчального процесу з іноземних мов у вищих навчальних закладах”*. Тернопіль. 1999. С. 142–146
42. Панкратова Е.А. Особенности межкультурной коммуникации специалистов юридического профиля. Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2012. 203 с.
43. Порадник для укладачів фахових словників (початкова редакція проекту). URL: <http://www.polynet.lviv.ua/tc.terminology/> (Дата звернення: 24.08.2021)

44. Сергєєва Г.А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 370 с.
45. Смирницький Д. Ф. Семантико-стилістичні аспекти функціонування юридичної термінології в економічному тексті. *Іноземномовний текст за фахом: лінгводидактичні аспекти*. Львів: Світ, 1998. С. 136–141.
46. Смирнов О. О. Наука о переводе (история и теория). Москва: Флинта, 2006. 416 с
47. Трач Н. С. Термінологія сучасного законодавства України (лексичний аспект). Київ, 2003. 31 с.
48. Тупиця О.Ю. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. Дрогобич : Посвіт, 2011. 120 с.
49. Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва: URSS, 2009. 136 с.
50. Ульманн С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Москва: Прогресс, 1970. Вып. 5 : Языковые универсалии. С. 250–293.
51. Умерова М. В. Формування і розвиток термінологій та терміносистем. Київ: ГУВШ, 2004. 244 с.
52. Федотова И. Г. Юридические понятия и категории в английском языке. М.: Статут, 2016. 764 с.
53. Федотова И.Г., Толстопятенко Г.П. Юридические понятия и категории в английском языке. (Учебное пособие) Legas terminology. Обнинск: Феникс +, 2008. 253 с.
54. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996.
55. Фундаментальні орієнтири науки. Київ: Видавничий Дім «Академперіодика», 2005. 355 с.
56. Фурсова Л. І. Проблема функціональних особливостей терміна. *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту*. 2001. № 8. С. 19-35.
57. Хами Д. Особенности перевода договоров. URL: <http://eldia.ru/osobennosti-perevoda-dogovorov/> (Дата звернення: 02.10.2020)

58. Харькова Е. В. Особенности перевода текстов юридической направленности. *Новые тенденции развития гуманитарных наук: сборник научных трудов по итогам Международной научно-практической конференции*. Ростов-на-Дону, 2014. URL: <https://clck.ru/F7A9e/> (Дата звернення: 11.10.2020).
59. Чабаненко В. А. Основы мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 169 с.
60. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1983. Вып. 12 : Прикладная лингвистика. С. 36—65.
61. Чередниченко О. І. Англіцизми у французькому та українському медіа дискурсі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. К., 2005. № 39. С. 4—6.
62. Чернышова Т. В. Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России. 2-е изд., перераб. М. : Изд-во ЛКИ, 2007.
63. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. *Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса*: Сб. науч. тр. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2001.
64. Чулінда Л. І. Українська правнична термінологія. К., 2005. 112 с.
65. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. 424 с.
66. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.
67. Язык закона / под ред. А. С. Пиголкина. Москва, 1990. 192 с.
68. Bakhtin M. M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981. 444 p.
69. Barkens R. *Lexical and grammatical transformations in the process of translation*. Oxford: Team, 2014. 190 p.

70. Bell V. Negotiation in the workplace: The view from a political linguist. *The discourse of negotiation: Studies of language in the workplace*. Oxford etc.: Pergamon, 1995. Pp. 41—58.
71. Chilton P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London & New York: Routledge, 2004. 226 p.
72. Chilton P., Schaffner C. *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 2002. 245 p.
73. Denton R. Jr., Woodward G. *Political Communication in America*. New York: Praeger, 1985. 366 p.
74. Dijk T. A. van. *Discourse and Manipulation. Discourse & Society*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage Publications, 2006. Vol. 17 (3). P. 359-383.
75. Fetzer A., Weizman E. *Political Discourse as Mediated and Public Discourse. Journal of Pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 2006. Vol. 38. № 2. P. 143-153.
76. Franks N. *The solution of translational problems*. London: Press, 2016. 220 p.
77. Graber D. *Political Languages. Handbook of Political Communication*. Beverly Hills and London: Sage Publications, 1981. P. 195-224.
78. Nimmo D., Combs J. *Mediated Political Realities*. New York: Longman, 1983. 240 p.
79. Stubbs M. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford Blackwell, 1983. 272 p.
80. Tiersma P. *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press, 1999. 328 p.
81. *The Longman Business English Dictionary*. Pearson Education Limited, 2007. 594 p.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

82. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: від 23 трав. 1969 р. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) (Дата звернення: 24.09.2021).
83. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (Дата звернення: 24.09.2021)
84. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. С. 1114. Ст. 260.
85. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. №2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. С. 650.
86. Засади розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraineeu.mfa.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2021).
87. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. С. 27.
88. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2005. № 36/37. С. 446.
89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР (в редакції 02.10.2013). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.10.2021)
90. Конвенція про права дитини: Постанова Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.10.2021)
91. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Закон України від 10.01.1994 № 240/94-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2021)
92. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко ; за заг. ред. Г. Друзенка. К. : К.І.С., 2010

93. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
94. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25/26. С. 131.
95. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. С. 474. Ст. 88.
96. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. К. : Юрид. кн. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2008. Т. 4. : Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. 848 с.
97. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, / № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 556, стаття 112.
98. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.07.2021).
99. Про внесення змін до деяких Законів України щодо посилення соціального захисту осіб, що доглядають за хворими дітьми: Закон України від 03.07.2018 № 2476-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.11.2021)
100. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень : Закон України від 05.07.2011 р. № 3565-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2012. № 5. Ст. 34.
101. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. *Відом. Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.
102. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. *Відом. Верхов. Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.
103. Про державну монополію на виробництво та обіг тютюнової продукції : Указ Президента України від 28.06.1999 р. № 748/99. *Офіц. вісн. України*. 1999. № 27. С. 97.

104. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 31/32. Ст. 263.

105. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування від 13.10.2005 № 2342 IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.09.2021).

106. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України. *Відом. Верхов. Ради України*. 2004. № 29. Ст. 7.

107. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України : постанова Каб. Міністрів України від 12.07.2006 р. № 960. *Офіц. вісн. України*. 2006. № 28. Ст. 2022.

108. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. *Офіц. вісн. України*. 1998. № 24. С. 3.

109. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 р. № 228-IV. *Уряд. кур'єр*. 2002. 18 груд. (№ 228). Ст. 12.

110. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 № 1063-14 URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.12.2018) 84. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.11.2018)

111. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII (в редакції 20.01.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.11.2021)

112. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського

підкування від 11.08.2017 № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2021)

113. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564 (в редакції 09.08.2016). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.09.2021)

114. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565 (в редакції 09.08.2016). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2021)

115. Про навчання спеціалістів центрального апарату Міністерства юстиції у сфері нормопроєктування : наказ М-ва юстиції України від 07.04.2004 р. № 394/7 URL: <http://www.uazakon.com/document/fpart49/idx85264.htm> (Дата звернення: 24.09.2021).

116. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (в редакції 25.07.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2021)

117. Про підписання засновниками змін до статуту ТОВ: лист Держ. ком. з питань регулят. політики та підприємництва від 21.04.2005 р. № 3019/0/2-05. URL: <http://www.uazakon.com/document/fpart48/idx48264.htm> (Дата звернення: 24.09.2021).

118. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.07.2021)

119. Про Правила дорожнього руху : постанова Каб. Міністрів України від 10.10. 2001 р. № 1306/ *Офіц. вісник України*. 2001. № 41. Ст. 1852.

120. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. *Відом. Верхов. Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238.

121. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.09.2021)

122. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. *Відом. Верхов. Ради УССР*. 1991. № 25. Ст. 283.

123. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим : Закон України від 22.12.2006 р. № 533-V. *Відом. Верхов. Ради України*. 2007. № 14. Ст. 168

124. Рішення колегії Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 21.03.2007 р. (витяг). URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>. (Дата звернення: 24.09.2021)

125. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003. *Вісн. Конституц. Суду України*. 2003. № 1. С. 23–30.

126. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. *Офіц. вісн. України*. 2005. № 39. Ст. 2490.

127. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III (в редакції 28.08.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 09.10.2021).

128. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356.

129. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2004. № № 40/41, 42. — Ст. 492.

130. Щодо надання роз'яснень відносно правильності оформлення змін та нової редакції статуту: лист М-ва юстиції України від 02.12.2005 р. № 19-34-1621. URL : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1621323-05](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1621323-05) (Дата звернення: 24.09.2021)

131. Щодо оформлення статуту товариства з обмеженою відповідальністю при реорганізації колективного підприємства в товариство з обмеженою відповідальністю. URL : <http://uazakon.com/document/fpart10/idx10387.htm>. (Дата звернення: 24.09.2021)

